

VR. DENKEN

EEN
LEVENS
HOUDING

Gerard Gutz
Paul Hopster
Jan Vis
André van Well

**VRIJDENKEN
EEN
LEVENSHOUDING**

**Gerard Gutz
Paul Hopster
Jan Vis
André van Well**

DE VRIJE GEDACHTE

UITGAVE DE VRIJE GEDACHTE, 1986

**Uitgeverij de Vrije Gedachte
Postbus 1087
3000 BB Rotterdam**

Geheel of gedeeltelijk overnemen van de tekst is wel toegestaan, mits voorzien van bronvermelding.

INHOUDSOPGAVE

Verantwoording	pag. 5
Beginselverklaring	8
Deel I: Een toelichting op de beginselverklaring	
De vereniging	9
Het vrijdenken	10
Atheïsme	14
Humanisme	16
Levenshouding	17
Redelijkheid	19
Werkelijkheid	22
Wetenschappelijke methoden	23
Dogmatisme	25
Zedelijkheid	27
Verantwoordelijkheid	31
Normen	35
Solidariteit met de medemens	38
Eindigheid en onherhaalbaarheid van het leven van het individu	42
Deel II: Vrijdenken in de praktijk	
Vrijdenken en godsdienst	45
Vrijdenken en Humanistisch Verbond	49
Vrijdenken en politiek	51
Vrijdenken en verdraagzaamheid	53
Vrijdenken en pacifisme	67
 Informatie de Vrije Gedachte	 75
Fondslijst	77

VERANTWOORDING

Toen in mei 1978 de nieuwe beginselverklaring, vergezeld van een daarop betrekking hebbende toelichting van de hand van Paul Hopster, aan de Algemene Ledenvergadering werd aangeboden, bleek er bij de leden van De Vrije Gedachte kritiek te bestaan op beide, zowel de beginselverklaring als de toelichting. Later werd op een Buitengewone Ledenvergadering besloten een gewijzigde beginselverklaring te accepteren omdat deze als formulering van de vrijdenkers-beginselen aanvaardbaar was. Wat betreft de toelichting, die bedoeld was als een zo helder mogelijke theorie van het vrijdenken, besloot de vergadering dat er opnieuw over gediscussieerd moest worden om tot een meer omvattende en gemakkelijker leesbare tekst te komen. Bovendien waren er punten die door een aantal vrijdenkers niet aanvaard konden worden.

Pas op 10 oktober 1982 mondden de discussies uit in een eerste bespreking in ruime kring. De in deze vergadering naar voren gekomen punten van kritiek werden verwerkt in een studie-opdracht aan een speciale werkgroep, bestaande uit de heren Klaas de Boer, Jan Bontje, Paul Hopster, Jo Koster en Jan Vis. Deze werkgroep kwam op 23 januari 1983 voor het eerst bijeen om te bespreken hoe er te werk gegaan moest worden. Al bij de volgende bespreking, op 13 maart 1983 voegde zich Gerard Gutz bij het gezelschap. In de loop der tijd, is de werkgroep aanzienlijk kleiner geworden: Jo Koster kwam helaas te overlijden, Klaas de Boer en Jan Bontje haakten af om persoonlijke redenen. Maar in een later stadium voegde André van Well zich gelukkig bij de werkgroep.

Op de eerste werk-vergadering van 23 januari 1983 werd besloten een geheel nieuw concept van de toelichting te maken. Er werd afgesproken alle termen uit de beginselverklaring stuk voor stuk en in volgorde aan een nader onderzoek te onderwerpen. Deze termen zouden dan uitgewerkt worden in afzonderlijke hoofdstukken, te

weten: de vereniging, het vrijdenken, atheïsme, humanisme, levenshouding, redelijkheid, werkelijkheid, wetenschappelijke methoden, dogmatisme, zedelijkheid, verantwoordelijkheid, normen, solidariteit met de medemens en eindigheid en onherhaalbaarheid van het leven van het individu. Alle leden van de werkgroep gingen, ieder voor zich en onafhankelijk van elkaar, concepten maken van alle hoofdstukken. Het spreekt vanzelf dat de opvattingen ook binnen de werkgroep duidelijk uiteen liepen en dat het dus niet zo eenvoudig was om tot een aanvaardbare synthese te komen. De discussies daarover vergden dan ook veel tijd, maar waren zonder uitzondering uitermate boeiend en leerzaam. Niemand zag er tegenop om, vaak tweemaal per maand, naar de besprekingen te komen. De resultaten van die besprekingen werden vervolgens door Paul Hopster tot een tekst verwerkt totdat alle hoofdstukken compleet waren. En daarna werden ook die nieuwe concepten uitvoerig besproken. Het resultaat daarvan treft u hierbij aan.

Het vrijdenken is niet iets dat bij voorbaat vastligt. Omdat de inzichten van de mensen voortdurend veranderen en zich ontwikkelen en omdat ieder vrijdenkend mens een eigen individuele visie op zichzelf en de werkelijkheid heeft, is er steeds een behoefte aan overdenking en discussie. De werkgroep heeft er dan ook naar gestreefd alle ruimte te laten voor een individuele benadering van deze toelichting en elke suggestie weg te nemen dat het om een bindend reglement zou gaan. Het gaat louter om een poging het vrijdenken een theoretische grondslag te geven. Tijdens de gedachtenwisselingen kwam naar voren dat er nog een aanvulling op de toelichting van de beginselverklaring wenselijk was, waarin de verhouding tussen vrijdenken en maatschappelijke instituten en actuele opvattingen en stromingen nader zou worden uitgewerkt. Ook deze is door Paul Hopster opgesteld en daarna door de werkgroep besproken, op precies dezelfde wijze als dat met de toelichting het geval was. Deze aanvulling is als deel twee in deze studie opgenomen.

Tenslotte nog een opmerking: na uitvoerige discussie heeft de werk-

groep besloten het gangbare taalgebruik te volgen en te spreken over de vrijdenker. Maar de werkgroep stelt met nadruk dat met vrijdenker ook vrijdenkster bedoeld is. Van de mogelijkheid om telkens bij de mannelijke vorm ook de vrouwelijke te vermelden heeft de werkgroep afgezien omdat dit aan de leesbaarheid van de teksten in niet geringe mate afbreuk doet.

De werkgroep spreekt de hoop en verwachting uit dat de toelichting en de aanvullende beschouwing voor velen een stimulans zullen zijn om zich verder in de vele en boeiende aspecten van het vrijdenken te verdiepen.

De Werkgroep Toelichting Beginselverklaring,

Gerard Gutz

Paul Hopster

Jan Vis

André van Well

Rotterdam, december 1985.

BEGINSELVERKLARING VAN DE VRIJE GEDACHTE

De vereniging De Vrije Gedachte stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Zij verstaat onder vrijdenken een humanistisch-atheïstische levenshouding, die gebaseerd is op:

Redelijk - door de rede geleid - leren kennen van de werkelijkheid volgens wetenschappelijke methoden, vrij van dogmatisme, maar gebonden aan principes van toetsing en bewijsvoering;

Zedelijk - onder eigen verantwoordelijkheid - handelen naar normen die voortkomen uit het redelijk denken, uit solidariteit met de medemens en uit het besef van de eindigheid en onherhaalbaarheid van het leven van het individu.

DEEL I: TOELICHTING OP DE BEGINSELVERKLARING

De Vereniging

Een groot aantal vrijdenkers in Nederland is georganiseerd in de vrijdenkersvereniging "De Vrije Gedachte". Deze vereniging is opgericht in 1856. Zij droeg toen de naam "De Dageraad".

In 1957 is de naam van de vereniging "De Vrije Gedachte" geworden. Hoewel de naam veranderd was duurde het nog tot mei 1978 eer de interne structuur van de vereniging gewijzigd werd. De oude structuur was gebaseerd op de 19e eeuwse gedachte van een trapsgewijze vertegenwoordiging van de leden naar bestuurs- en beleidsorganen toe. Er waren dan ook overal afdelingen met besturen en het geheel was overkoepeld door een hoofdbestuur. Afgevaardigden van de afdelingen brachten op de "Algemene Ledenvergaderingen" hun stem uit volgens de opdracht van hun afdelingsbestuur. De besturen hadden het in feite voor het zeggen.

Thans is de situatie zo dat er in het land maar één vereniging is met één Centraal Bestuur. Alle leden hebben discussie- en stemrecht op de algemene jaarvergadering. Op deze wijze is behalve een optimale democratie ook een zo genuanceerd mogelijke discussie gewaarborgd.

Mensen die menen zichzelf vrijdenker te mogen noemen, hebben dikwijls een lange periode van overdenking en bespiegeling achter de rug, m.a.w. zij hebben hun daden en geweten onderzocht om te zien of hun denken wel zo vrij, zo onafhankelijk, zo non-conformistisch is als zij in eerste instantie dachten. Valt hun "oordeel" over zichzelf gunstig uit, dan speelt juist de geest van onafhankelijkheid een minder gunstige rol bij het besluit, zich aan een vereniging te binden. Dan immers zal men zich in zekere mate moeten conformeren, zich onderwerpen aan de doelstellingen en belangen dezer vereniging. Een vrijdenker zal vanuit zijn gevoel een aversie tegen een

verenigingsstructuur hebben. Een der redenen om zich toch te organiseren is dat een enkele stem van protest of bijval snel verloren gaat in de massa. Slechts een door velen of namens velen geuite kritiek kan op den duur enig effect hebben op de algemeen aanvaarde mening of moraal. Een andere reden zal ongetwijfeld de wens zijn om van gedachten te kunnen wisselen en samen te zijn met mensen die een vergelijkbare mening zijn toegedaan. Een georganiseerde vrijdenker heeft een stukje van zijn vrijheid in dienst gesteld van de verbreiding van zijn ideeën.

De vrijdenkersvereniging "De Vrije Gedachte" ziet haar bestaansrecht vooral in haar platform-functie in maatschappij en samenleving. Vanaf dat platform probeert zij grondslag en stem te geven aan alle essentiële denkbeelden van de vrije en zichzelf besturende mens. Wat tevens inhoudt dat zij zich niet vereenzelvigd of associeert met een maatschappelijke instelling of moraal.

Het Vrijdenken

Het vrijdenken kunnen we wellicht het beste omschrijven als bevrijdend denken. Het is in twee opzichten bevrijdend: ten opzichte van een uit het menselijk denken voortgekomen creatie van een hoger wezen, god, die een zeer bijzondere macht over mensen zou uitoefenen én ten opzichte van macht door mensen uitgeoefend over andere mensen en de natuur.

Wat betreft een hoger wezen: het vrijdenken ontkent het bestaan van god of goden buiten het denken van de mens. Binnen dat denken bestaat god wel degelijk bij vele mensen: gelovigen. God is een creatie van de mens en niet de creator van de mens, zoals godgelovigen stellen. Het vrijdenken verwerpt het zelfstandig bestaan van god of een goddelijke geest, god is door de menselijke geest zelf voortgebracht. God is ook niet een of andere bezieling van de dingen binnen de kosmos of een bezielde kosmos zelve.

Het vrijdenken verwerpt ook het agnosticisme dat stelt dat we god

niet kunnen kennen, geen weet kunnen hebben van het bestaan van god. Integendeel, alleen de mens kan weet hebben van het bestaan van god, want god is zijn eigen denkbeeld. God is niet de vader van de mens, maar zijn (geestes-)kind. De vrijdenker stelt, hoe pedant het ook moge klinken, dat er niets gaat boven het menselijke denken. Er is geen wezen dat meer of beter kan denken dan de mens, geen geest die een grotere geest is of heeft dan de mens.

Bij deze uitspraak passen drie kanttekeningen. Ten eerste, indien de wetenschap werkelijk kon aantonen dat god op zichzelf bestaat, zou de vrijdenker direkt het bestaan van god aanvaarden. Maar ook dan is het god-geloof niet zinvol: weten heeft dan immers de plaats ingenomen van geloven. Ten tweede, het is heel goed mogelijk dat op een planeet (of op planeten) van een ander zonnestelsel dan het onze denkende wezens bestaan, die verder zijn, meer weten, beter kunnen denken en doen dan de aardse mens. Het zal evenwel moeilijk zijn van hun bestaan definitieve bewijzen te krijgen wegens de onvoorstelbare afstanden tussen de hemellichamen. Ten derde, het menselijk denken is een abstractie van het denken van alle huidige en historische menselijke individuen. Door onderlinge communicatie en door vastleggen van gegevens, verkregen door observatie en door denken, is er een hoeveelheid kennis opgehoopt die onmogelijk door één individu te omvatten is. In mijn persoonlijk denken kan ik niet evengoed en evenveel bedenken of uitdenken als meedere individuen tesamen, maar ik kan toch een steentje bijdragen aan wat tot nog toe aan kennis en inzicht is verzameld. De vrijdenker heeft vertrouwen in zijn eigen denkvermogen en in zijn eigen vermogen de wereld te leren kennen; niet omdat het een onfeilbaar middel is om te leren kennen, maar het enige middel waarover hij kan beschikken en waarover, voorzover we weten, alleen de mens beschikt. De mens moet het met zijn eigen vermogens doen; al doende moet hij die vermogens en de kennis die daardoor verzameld is, steeds verder uitbreiden en verbeteren. De vrijdenker vertrouwt op menselijke vermogens, zolang die tenminste kritisch worden gebruikt. Hij heeft vertrouwen in de mogelijkheden van de mens, stelt de mens als hoogste goed. Niet dat de mens van nature goed of slecht is, maar gezamenlijk kunnen

de mensen zichzelf en elkaar wel beter maken dan ze nu zijn en vroeger waren. In tegenstelling tot de vrijdenker vertrouwt de gelovige niet in de mens, niet in zijn eigen kennen en kunnen, voor hem weet god immers alles beter. Voor de vrijdenker is een gelovige wetenschapper een tegenspraak in zichzelf.

Het vrijdenken tracht de mens te bevrijden van zijn eigen creatie - god - en van al diens openbaringen en van alles wat aan de mens van hogerhand of vanuit een hogere macht als waarheid gegeven of geschonken zou zijn. Waarheid kan alleen dat zijn waarvan de mens zichzelf door eigen ervaring of door eigen denken kan overtuigen, niet een getuigenis of openbaring die als zodanig niet (meer) controleerbaar is. Vrijdenken verwerpt dus ook het dogma, de leerstelling die klakkeloos aanvaard moet worden, evenals elk absolutisme, elke absolute waarheid of ethiek. Ook deze zijn uiteindelijk een product van de mens en daarmee vergankelijk en relatief. Het vrijdenken tracht de fouten in eigen oordeelsvorming op te sporen: de eigen vooroordelen. Het tracht mythische voorstellingen van de wereld en haar ontstaan te doorzien, het is ontmythologiserend. Vrijdenken vraagt een ondogmatische, ontmythologiserende houding ten aanzien van de producten van de eigen menselijke geest. Het is echter niet alleen bevrijdend ten aanzien van de menselijke creatie god (die als denkbeeld én als om dat denkbeeld ontwikkeld kerkelijk instituut, macht uitoefent over de mensen) maar het is ook bevrijdend ten aanzien van de macht die over mensen wordt uitgeoefend door eenmaal ingevoerde tradities, gevestigde symbolen, systemen en hiërarchieën. De mens leeft in een niet vrij milieu. Dat milieu is bepaald door natuurwetten, maar meer nog door menselijke wetten, normen, systemen en vooroordelen. Deze worden door opvoeding, onderwijs en publieke opinie vanaf de prille jeugd ingeprent, maar ook gemanipuleerd door machthebbers, leiders, regeerders die er baat bij hebben om bepaalde opvattingen als vaststaand of vanzelfsprekend voor te stellen. In een industriële maatschappij bijvoorbeeld zullen de machthebbers er op uit zijn de mensen een zekere economische wijze van denken via het onderwijs bij te brengen om hen tot efficiënte onderdelen van de productie-machine te maken. Het staats-

stelsel kan er op gericht zijn de individuele burger tot dienaar van de staat te maken, zoals de kerk zijn leden tot dienaren van god maakt. De heersende regering, het heersende staatsysteem, de heersende cultuur, de heersende meerderheid, zij drukken een stempel op degenen die beheerst of overheerst worden of een minderheidsgroep vormen. Vrijdenken wil niet alleen van de heersende oordelen de vooroordelen ontmaskeren, maar ook van de bestaande systemen diegene ontmaskeren die de vrijheid van denken en doen van individuen of groepen belemmeren of onderdrukken.

Vrijdenken bevrijdt van een hogere macht en van menselijke macht die ten koste van (andere) mensen wordt uitgeoefend. Vrijdenkengaat er van uit dat de mens vrij - zelfstandig, creatief - kan denken. Hoewel de maatschappij en de cultuur waarin hij leeft in sterke mate bepalend, bestemmend zijn, ook ten aanzien van het denken, is een typisch kenmerk van het menselijk denken alles te kunnen ontkennen en in twijfel te kunnen trekken. De uitspraak: "ik leef op aarde" lijkt niet te betwisten, maar door ons vermogen tot ontkennen kunnen we daarvan maken: "ik leef niet op aarde, ik leef op de maan, ik leef in de hemel, ik leef niet meer", etc. Elk oordeel, maar ook elk systeem dat als vanzelfsprekend wordt gehanteerd kan aan het wankelen worden gebracht door dit op zijn merites, zinvolheid en waarheidsgehalte te beoordelen. We kunnen aan alles twijfelen, juist door dat menselijke vermogen tot ontkennen. Vrijdenken is zelfbewust en kritisch, zowel naar wetenschap als naar (staats)systeem toe. Dat houdt nog niet in dat het antiwetenschap is of anarchistisch of nihilistisch. Het is voor een vrijdenker geen schande de verklaringen, denkbeelden of systemen van anderen te accepteren, vooropgesteld dat die anderen ons vertrouwen (mogen) genieten. Het vrijdenken houdt vanzelfsprekend in dat men bereid moet zijn standpunten te wijzigen op het moment dat men ontdekt dat een eens ingenomen standpunt of een eens gekoesterd denkbeeld onjuist is. Het houdt ook in dat men systemen kan accepteren zolang die beter zijn dan andere, vooropgesteld dat die geenodeloze macht uitoefenen.

Atheïsme

Vrijdenken is atheïstisch, maar is niet gelijk te stellen met atheïsme. Atheïsme is letterlijk: god-loochening, dus een negatief begrip. Vrijdenken richt zich echter niet alleen tegen het godsgeloof, maar ook tegen het bijgeloof en stelt er iets positiefs, een bepaalde richtlijn voor denken (of ruimer: handelen) voor in de plaats. De konsekwentie van godloochening is dat men god niet meer kan gebruiken als onnipotente schepper, leidsman of rechter, dat wil zeggen als almachtige die alles geschapen heeft, alles bestiert en over ieder oordeelt, maar dat men zelf verklaringen moet zoeken voor het ontstaan van levensvormen en natuurverschijnselen; dat men zelf, als mens samen met andere mensen, regels moet maken hoe te leven en hoe niet. Dat betekent ook dat men tegenslagen niet meer kan verklaren als teken van op de proef gesteld worden, evenmin dat men eigen falen kan verontschuldigen door een opgelegde, hogere wil. Tegenslagen en eigen falen hebben geen bovennatuurlijke, maar natuurlijke oorzaken, die men zelf zal moeten leren kennen om die zodoende te kunnen voorkomen en verbeteren.

Het ontstaan van het godsgeloof is op zichzelf goed verklaarbaar als een natuurlijke reactie van de nog niet ontwikkelde mens. Voor deze onontwikkelde, primitieve mens was het een voor de hand liggende behoefte de natuur, met haar bijzondere verschijnselen als geboorte, dood, ziekte, onweer, eruptie, storm, overstroming, dag-nacht (met sterren die verschuiven), seizoenen etc., zo goed als toen mogelijk was, te verklaren om tenminste enige greep op de werkelijkheid te kunnen krijgen. De krachten in de natuur werden geïnterpreteerd als daden van antropomorfe wezens omdat men niet beschikte over middelen voor nauwkeurig onderzoek, nog geen op onderzoek gerichte attitude had ontwikkeld en omdat het meer voor de hand lag processen en gebeurtenissen in de natuur te verklaren als beraamd of veroorzaakt door een levend wezen of geest, dan als resultante van onpersoonlijke natuurwetten. Omdat men de natuur niet echt kon begrijpen, kon men ook niet altijd van objectieve kennis gebruik maken om zichzelf en de soortgenoten te beschermen.

Als men geen begrip heeft van de wetmatigheden in de natuur, is

die natuur onberekenbaar en grillig. Daardoor gaat men ontzag en vrees koesteren voor grootse natuurfenomenen. Als men meent dat die natuurkrachten voortkomen uit een of andere persoonlijke geest kan men proberen daarop enige invloed uit te oefenen door die geest goedgunstig te stemmen, zodat hij je, waar nodig, medelijden en vergeving kan schenken, je kan ontzien of je vijanden kan treffen. Door te offeren, te bidden en te biechten tracht men steeds weer die bovenmenselijke geest in te roepen in het belang van het eigen welzijn.

Historisch gezien heeft het godsgeloof zeker zin gehad, maar met de ontwikkeling van de mens en met name van de wetenschap, heeft het zijn zin verloren en is het zelfs een belemmering voor het vrije onderzoek en het vrije denken geworden.

Het is een nogal eens voorkomend misverstand het atheïsme te rekenen tot een geloof. Het niet geloven in het bestaan van iets dat, of iemand die, niet aantoonbaar is, is geen (negatief) geloof. Geloof is juist het wel aannemen van het bestaan van iets dat niet aangetoond kan worden. Het voor-waar-houden van wat niet waar-neembaar is, is geloof.

Het niet-voor-waar-houden van iets onaantoonbaars is géén geloof. Ter toelichting een voorbeeld. Het geloof in Sinterklaas is bij bepaalde mensengroepen algemeen, n.l. Nederlandse kinderen tot een jaar of zes. De overgrote meerderheid van de mensen gelooft evenwel niet (meer) in Sinterklaas. Is nu dat niet geloven in Sinterklaas een geloof? Iets niet geloven of ergens niet in geloven kan geen geloof zijn.

Geloven is juist veronderstellen dat iets of iemand er wel is, ook al kunnen we dat of die niet waarnemen. Indien men het niet-geloven een geloof zou noemen, worden direct alle mensen tot gelovigen gemaakt als maar één persoon, b.v. een krankzinnige, iets verklaart waarin alleen hij gelooft, b.v. dat hij Napoleon is. Op die manier is

geloven onontkoombaar, wordt (negatief) geloof voortdurend afgedwongen. Het niet geloven in god impliceert niet dat ik dan wel in een of andere vervang-god of anti-god moet geloven, of in een goddelijke geest.

Vóóordat men iets als waar, als ware kennis, kan aannemen, moet men eerst verifiëren, letterlijk: waar-maken, door òf iets via de zintuigen waar te nemen òf iets, dat men voor-waar-houdt (vooronderstelling) overtuigend te bewijzen. De god-gelovige neemt als waar aan wat hij voor waar houdt, zonder dat proefondervindelijk waar te maken, omdat hij eenvoudigweg niet kan en ook niet mag verifiëren. Door de kerk wordt het geloof hem opgedragen, opgedrongen als heilige waarheid.

De vrijdenker gelooft niet in god, maar wil ook niet geloven in iets anders dat niet vrij onderzoekbaar is.

Humanisme

Vrijdenken is humanistisch, maar is niet gelijk te stellen met humanisme. De term "humanistisch" is te rekbaar om vrijdenken precies te omschrijven. Terwijl de term atheïstisch verwijst naar een niet geloven aan god en in god (god bestaat niet, dus kan ik daaraan ook geen steun ontleen), verwijst de term humanistisch naar een positieve opvatting, een wel geloven, namelijk in de mens; dit is er in vertrouwen, dat de mens er is voor zichzelf en ook voor zichzelf kan zorgen en moet zorgen.

Om vrijdenken goed te kunnen omschrijven kan het positieve van de term humanistisch niet zonder het negatieve van de term atheïstisch. Voor de vrijdenker houdt humanistisch in: menslievend, maar het vrijdenken is radicaler dan het humanisme zoals dat in Nederland wordt vertegenwoordigd door het Humanistisch Verbond. Dit laatste aanvaardt ook agnosticisme, de leer dat god wel mogelijk, maar niet

kenbaar is, en vormen van religieus humanisme: weliswaar geloof in de mens, maar niet zonder geloof in een mogelijke god of een mogelijke steun van god of iets goddelijks.

De combinatie humanistisch-atheïstisch wijst op een geloof in de mens met uitsluiting van zelfs de mogelijkheid dat er iets goddelijks of bovenmenselijks zou kunnen bestaan dat de mens bestuurt, bepaalt of creëert, zoals reeds werd uiteengezet onder "Het Vrijdenken".

Er is geen steun en toeverlaat voor de mens anders dan de medemens en de eigen rede. De mens die alles geheel alleen moet doen heeft het moeilijker dan de mens die een denkbeeldige god te hulp kan roepen.

Levenshouding

Het vrijdenken wordt omschreven als een levenshouding. Om beter te beseffen wat hiermee wordt bedoeld zullen we dit begrip afzetten tegen een aantal andere begrippen.

Vrijdenken is *geen geloof*.

Vrijdenken als niet-geloven-in-een-god (atheïsme) is per definitie geen geloof, zoals uiteengezet onder "Atheïsme". God bestaat niet zonder de mens, zijn openbaringen zijn menselijke creaties, god zelf is dat ook.

Vrijdenken is *geen religie*.

Religie wordt vaak gelijk gesteld met godsdienst, maar de oorspronkelijke betekenis is eerder pantheïsme, de opvatting dat de (hele) werkelijkheid bezielde is en dat die bezieling van alles wat er is gelijk

te stellen is met god. De vrijdenker gelooft niet dat er achter de verschijningsvorm van de werkelijkheid een geestelijke, bezielende kracht staat. De bezieling van de werkelijkheid is er door de mensen zelf ingelegd. De mens bezielt de wereld en ontzield haar dikwijls ook, helaas.

Vrijdenken is geen levensovertuiging.

Veel humanisten gebruiken de term levensovertuiging. Zij vatten levensovertuiging op als de bezielende, aandrijvende kern van het bestaan waaruit voortkomen beleving en beschouwing van de wereld, het leven, de dingen. Het is echter niet duidelijk waar die bezieling, die bezielde kern, vandaan komt: uit de mens zelf of uit een of andere (hogere?) macht. De term overtuiging, zeker weten, vaststaande mening, vast geloof, heeft iets dwingend: "Als jij niet mijn mening bent toegedaan is dat jouw zaak, maar als jij niet mijn overtuiging deelt, dan zit je fout, ik ben er immers zeker van, mijn overtuiging staat vast". Voor de vrijdenker staat echter niets definitief vast. Voor hem is er ook niet een bepaalde zin van het leven die in een levensovertuiging tot uiting komt. Er is geen voorgeschreven of voorgegeven zin van het leven. Als het leven een zin heeft, moet die er door onszelf en dan steeds opnieuw in gelegd worden.

Vrijdenken is geen ideologie.

Aan een ideologie ligt een overtuiging ten grondslag. Een ideologie is een samenhangend ideeënstelsel over maatschappij en samenleving dat (snel) de vorm aanneemt van een gesloten systeem met dogmatische opvattingen over menselijke verhoudingen. Misschien kunnen we ideologie wel omschrijven als collectieve levensovertuiging. Vrijdenken is huiverig van ideologieën omdat die eenzijdig en dwingend zijn. Het vrijdenken wil zich niet vastleggen op een uitgewerkt ideeënstelsel of systeem, waarin alles ingepast moet worden, of van waaruit alles verklaard moet worden.

Vrijdenken is meer dan levens- of wereldbeschouwing.

Een levens- of wereldbeschouwing is een samenhangende theorie over mens en wereld én over de manier waarop de mens in de wereld zou moeten leven. In de termen beschouwing en theorie komt tot uiting dat men wereld en leven tracht te begrijpen met menselijke vermogens: onderscheidend oordelen, kritisch verstand, zuivere rede. Beschouwing suggereert afstandelijkheid. Vrijdenken gaat echter verder dan beschouwing, bespiegeling, contemplatie: het heeft consequenties voor de praktijk, voor het dagelijkse handelen.

Vrijdenken is levenshouding.

Veel meer dan de term levensbeschouwing wijst het begrip levenshouding op de praktijk, de praktische consequenties voor het gedrag. Vrijdenken is meer dan een verstandelijke, rationalistische beschouwing van de werkelijkheid, het is zelf een levensvorm, het is een redelijke vorm van leven. Vrijdenken schrijft niet alleen rede en redelijkheid voor in de beschouwing van het leven, maar ook in de praktijk van dat leven. Vrijdenken is richtlijn voor gedrag. Dan moeten we het tevens kwalificeren als ethiek.

Vrijdenken is ethiek.

Ethiek leert hoe er gehandeld zou moeten worden, hoe redelijke wezens met elkaar om dienen te gaan. Vrijdenken geeft een richtlijn voor het gedrag. Het is een levenshouding die het leven van redelijke wezens laat sturen door de eigen redelijkheid waartoe die wezens in staat zijn, de redelijkheid die zij zelf kunnen opbrengen. Redelijk handelen is niet vanzelfsprekend, het is een opgave. De mens is niet altijd of automatisch redelijk, hij kan het zijn, maar moet dat steeds weer opbrengen, hij moet steeds weer de redelijkheid betrachten. De middelen daartoe komen uitsluitend voort uit hemzelf.

Redelijkheid.

De vrijdenker tracht redelijkheid te bevorderen door die zelf toe te passen in zijn levenshouding. Kenmerkend voor redelijkheid zijn

verdraagzaamheid en rechtvaardigheid. Verdraagzaamheid heeft vooral betrekking op de rechten die elk individu en elke groep heeft, rechtvaardigheid vooral op de plichten. Rechtvaardigheid en verdraagzaamheid vullen elkaar aan en vormen in combinatie de inhoud van het begrip redelijkheid. Ieder individu heeft rechten, maar niet ieder heeft altijd gelijke rechten. Ieder individu heeft plichten, maar niet altijd gelijke plichten. Rechten en plichten moeten voortdurend worden bepaald en vastgelegd en kunnen ook steeds weer gewijzigd worden. Rechtvaardig is de moeder die haar kinderen evenveel aandacht geeft, maar die aandacht kan niet op de klok worden afgestapt, is mede afhankelijk van de individuele behoefte van het kind en de wisselende situaties waarin het kind verkeert. Rechtvaardig is de rechter die niet met twee maten meet, maar zijn oordeel zal zich toch mede laten bepalen door de situatie van de verdachte. Het oordeel van de rechter dient rechtvaardig te zijn: hij beoordeelt niet de persoon, maar de daad. Is die daad onrechtmatig of onrechtvaardig, dan treft de dader schuld, welke kan worden gedelgd door straftoekenning. Het geldend recht bepaalt wat iemand vrij staat. Wat ons vrij staat wordt door onze plichten begrensd. Daarbuiten ligt het gebied van het onrecht. Waar het mogen ophoudt, begint het moeten. Rechtvaardigheid is het trekken van grenzen tussen vrijheid en onvrijheid, tussen mogen en moeten.

Verdraagzaamheid veronderstelt het toelaten van een zo groot mogelijke vrijheid, ook al kan dat vervelend zijn voor jezelf of voor een ander. Aan verdraagzaamheid moeten echter grenzen worden gesteld, daar waar te grote of eenzijdige vrijheid van de één schade kan toebrengen aan de ander. Dat is niet het geval bij een afwijkende mening. Die kan hinderlijk zijn, maar is in het algemeen niet schadelijk. Een daad kan wel schade toebrengen. Verdraagzaamheid heeft eerder betrekking op het gebied van meningen dan van daden. Verdraagzaamheid veronderstelt een maximale vrijheid op het gebied van meningsuiting, maar niet noodzakelijk ook op het gebied van doen en laten. Echter ook op het gebied van de meningsuiting zijn er beperkingen te stellen aan de vrijheid, daar waar uitingen opzettelijk onjuist of misleidend zijn. Een misleidende of onjuiste uitspraak kan

de vrijheid van gedachten en meningsvorming nadelig beïnvloeden, b.v. een uitspraak als : “alle negers zijn lui”. Wordt dat als feitelijkheid gesteld, dan kan zo’n uitspraak de opinie en het gedrag van anderen (nadelig naar de negers toe) beïnvloeden. Als persoonlijke mening mag een uitspraak als “volgens mij zijn alle...” hoe onjuist op zichzelf ook, wel verkondigd worden, maar niet als volbrongen feit, niet als pseudo wetenschappelijk oordeel.

Verdraagzaamheid gaat tot daar waar de vrijheid van de één de vrijheid van de ander in de weg staat. Een kwalijke opinie is niet onrechtvaardig, een opzettelijk misleidende uitspraak wel, omdat die de opinie en daden van anderen op schadelijke manier kan beïnvloeden. Aan de grens van de verdraagzaamheid ligt het gebied van de rechtvaardigheid. De rechtvaardigheid moet er voor waken dat de verdraagzaamheid niet te groot wordt - en het gedrag daarmee normeloos -, de verdraagzaamheid moet er voor waken dat de rechtvaardigheid niet te groot wordt- en het gedrag daarmee te veel geconditioneerd.

Redelijkheid bewaakt de grens van recht en plicht, van vrijheid van de één tegenover vrijheid van de ander. Redelijkheid houdt voor de vrijdenker in: open staan voor elke gedachte, mits die onder alle omstandigheden bespreekbaar is. Dat betekent niet dat de vrijdenker alleen open staat voor redelijke gedachten (of standpunten), want dat is vooraf niet altijd duidelijk of zeker. Evenmin betekent het dat de vrijdenker alleen open staat voor redelijke mensen, want ook dat blijkt vaak pas achteraf. Je zou het zelfs zo kunnen formuleren: de vrijdenker staat open voor onredelijkheid, mits daarover kan worden gesproken. Je mag onredelijk zijn als je maar aan kunt geven (of aan wilt geven) waarom je zo bent (misschien in eigen ogen helemaal niet onredelijk). De vrijdenker wil geen gesprek mijden met dogmatici, ook niet met autoritair, asociaal of ondemocratisch denkende personen. Indien die personen willen praten over hun houding is dat voor een vrijdenker reden om een discussie aan te gaan. Dat praten-over dient echter wel in te houden dat men de eigen standpunten echt

bespreekbaar maakt, dat wil zeggen: de uitgangspunten dienen niet te worden gepresenteerd als onaantastbaar, maar moeten altijd in twijfel te trekken zijn. Eis voor zo'n gesprek over uitgangspunten is niet dat je de ander kunt overtuigen van jouw gelijk, maar dat je, in het bijzijn van een ander, die jouw standpunt in twijfel kan trekken en nieuwe ideeën kan aanbrengen, jezelf wilt afvragen of je wel gelijk hebt. In zo'n gesprek mag je je niet afsluiten voor andere ideeën, maar moet je daar voor open blijven staan. Eigen uitgangspunten moeten in principe altijd bespreekbaar kunnen zijn, ook voor en bij jezelf. De bespreekbaarheid van de uitgangspunten is geen einddoel maar een voorwaarde. Wordt aan die voorwaarde niet voldaan, dan is geen open gesprek mogelijk, dan houdt ook de verdraagzaamheid van de vrijdenker op. Je hoeft niet verdraagzaam te blijven indien een ander niet over zijn houding of uitgangspunten wenst te spreken. De vrijdenker stelt zich principieel verdraagzaam op, maar er is een grens aan zijn verdraagzaamheid.

De vrijdenker is verdraagzaam - ook jegens onverdraagzamen, mits zij aan willen geven waarom zij zo zijn. Dat impliceert dat die onverdraagzamen zich tenminste latent bewust moeten zijn van hun houding, en bereid zijn die voor de buitenwereld te verdedigen. Het uitdragen van redelijkheid houdt -dus- niet in vechten tegen onredelijken, maar wel het aan de kaak stellen van onredelijkheid. Het uitdragen van verdraagzaamheid houdt niet in strijden tegen onverdraagzamen, maar onverdraagzaamheid aan het licht brengen.

Werkelijkheid.

Als men twee of vijf of meer mensen vraagt dezelfde gebeurtenis te beschrijven tot in de kleinste bijzonderheden, dan krijgt men twee, vijf of meer beschrijvingen, min of meer correct en nauwkeurig, maar onderling verschillend. Ook al gaat het om een simpele waarneming en beschrijving van een ongecompliceerde gebeurtenis, toch geeft ieder een eigen verslag. Waar ligt dat aan? Eensdeels natuurlijk aan de zuiverheid van waarnemen, het vermogen tot herinneren, de vaardigheid van spreken, vertellen en weergeven. Maar voor een groot deel

ook aan de persoonlijke betrokkenheid en de vooringenomenheid. Bij een botsing tussen twee auto's zijn getuigen geneigd het grootste aandeel in de schuld te leggen bij de partij van de duurste auto. Bij een botsing tussen een auto en een fiets krijgt de fietser snel de sympathie, vooropgesteld dat hij netjes en beleefd blijft. De gebeurtenis wordt niet alleen rationeel waargenomen, maar ook emotioneel beleefd. Hoe men iets ervaart hangt ook af van de mate van educatie. De ene waarnemer heeft veel beter leren anticiperen dan de ander, dat wil zeggen leren berekenen van de gevolgen. Wat voor eenvoudige gebeurtenissen geldt, geldt voor alle voorkomende problemen in het leven, van de makkelijkste vraagstukken tot de meest ingewikkelde en verstrekkende besluiten: de werkelijkheid, hetgeen wij zien, ervaren, beleven, wordt door ieder individu op zijn eigen manier gezien, ervaren, beleefd. Toch moeten we aannemen dat alle individuele werkelijkheden evenzovele afspiegelingen zijn van één objectieve werkelijkheid: *de* werkelijkheid. Deze aanneming fungeert als werkmodel, zonder welk we niet kunnen denken en praten over algemene dingen. Als je er van uitgaat dat jouw werkelijkheid subjectief is, erken je daarmee impliciet al het bestaan van twee soorten werkelijkheid, jouw subjectieve en de objectieve werkelijkheid. De mens kan boven de beperktheden van zijn eigen visie uitkomen als hij luistert naar de opvatting van een ander, als hij een onderwerp ook eens van een andere kant, met de ogen van een ander bekijkt. De vrijdenker streeft er naar elke zaak zo genuanceerd en daardoor zo objectief mogelijk te bekijken, maar het blijft een benadering van de werkelijkheid. Door steeds verder te blijven zoeken, benadert men de werkelijkheid wel steeds beter.

Wetenschappelijke methoden.

Wetenschap hoort bij de mens, zoals handen en voeten bij hem behoren. Je kunt de mens niet zonder wetenschap denken. De mens is van nature een explorerend, vorsend, onderzoekend wezen. De mens moet weten hoe alles zit, hoe alles werkt, hoe alles is. Het druist tegen de natuur van de mens in om onderzoek te verbieden. Maar onderzoek kan - vaak pas later - blijken gevaarlijk te zijn in zijn toepassingen, b.v. atoomonderzoek.

Maar zelfs dan kun je niet tegen het onderzoeken als zodanig zijn, wel tegen bepaalde toepassingen. Atoomenergie kan worden toegepast in vernietigingswapens, maar ook in medische technieken om mensenlevens te redden. Onderzoek naar kernsplitsing en kernfusie is niet te veroordelen, is ook niet tegen te houden, de mens wil toch weten wat er, ook in het gebied van het onzichtbare, gebeurt. Vaak heeft onderzoek geen direct, praktisch nut, het bevredigt in eerste instantie schijnbaar alleen de lust tot onderzoeken. Later kan zo'n op het eerste gezicht nutteloos onderzoek toch zinvol blijken te zijn als er nieuwe onderzoeksfeiten aan het licht zijn gekomen. Omdat onderzoek steeds verder gaat wordt het ook steeds gecompliceerder en steeds meer afhankelijk van uiterst kostbare onderzoeksopstellingen en -technieken. Daardoor dreigt wetenschap afhankelijk te worden van geldgevers, soms van een regering. Wetenschap kan dan het verlengde worden van een politiek systeem. Er wordt ook in dat geval wel wetenschappelijk onderzocht, maar alleen op een eenzijdig gebied: datgene wat onderzocht mag worden, datgene waarvoor subsidies worden vertrekt. Wetenschap wordt zo tot bezit en tot instrument gemaakt van het politieke systeem, dat kennis toepast om macht uit te oefenen. Dat wat het systeem onbelangrijk of gevaarlijk vindt, wordt niet gesubsidieerd en dus ook nauwelijks onderzocht. Ook binnen de wetenschap zelf kunnen er belemmeringen zijn voor nieuw of alternatief onderzoek. Iemand die aankomt met een geheel nieuwe theorie of nieuwe methode van onderzoek wordt al snel afgedaan als charlatan en wordt geweerd uit het exclusieve wereldje van gevestigde wetenschappers. De toegang daartoe is moeilijker als er geen diploma, geen academische titel, geen eigen publicatie kan worden getoond. Een derde beperking van wetenschappelijk onderzoek kan voortkomen uit het eigen geweten en de cultureel bepaalde ethische normen. Om precies te weten hoe menselijke hersenen werken zou men vrijelijk met hersenoperaties op levende mensen moeten kunnen experimenteren. Welnu, daartegen verzet zich de ethiek en het eigen geweten. We kunnen wel vergelijkbaar onderzoek doen bij dieren, hoewel de ethiek van velen zich ook hiertegen verzet. De normen wat wel en wat niet mag worden onderzocht zijn cultuurafhankelijk, dus ook tijdsafhankelijk. Wat nu wel kan, kon soms vroeger niet, misschien zal later weer meer mogen dan nu. Hoewel weten-

schap veronderstelt dat er vrij onderzoek kan plaats vinden, zijn wetenschappers lang niet altijd vrij denkende mensen, laat staan vrijdenkers. Soms blijft de wetenschappelijkheid met zijn vooronderstelde vrijheid en vrijheidslievendheid beperkt tot het ene, vaak maar kleine, onderzoeksgebiedje van de wetenschapper en is de wetenschapper daar buiten, in zijn gewone doen en laten, een bekrompen of gelovig mens. Voor de vrijdenker is wetenschap zeer belangrijk, maar wetenschap is zelf geen verlosser. Het is een hulpmiddel van de mens. De mens kan er niet buiten. Er is geen ander middel voor onderzoek dan de wetenschap. De mens als ethisch wezen moet echter bepalen hoe hij de wetenschap zal toepassen. Wetenschap op zich is niet meer dan een instrument. De mens bepaalt de toepassing, de mens is er verantwoordelijk voor of de wetenschap goed dan wel slecht wordt toegepast.

De onderzoeksuitkomsten zijn niet onafhankelijk van de onderzoeksmethode. Daarom is het nodig zich bewust te zijn van de methode die wordt gehanteerd en van het onderzoeksproces. Er is niet één "heilige" methode, er staan meerdere wegen voor onderzoek open. We kunnen die meestal niet tegelijkertijd bewandelen. Andere methoden zijn misschien ook goed. We kunnen pas tegen bepaalde methoden zijn als gebleken is dat deze ineffectief, onbetrouwbaar, onzuiver of ethisch niet te verantwoorden zijn. Nodig is open te staan en te blijven staan voor vreemde, onverklaarbare verschijnselen en voor origineel onderzoek. De onderzoekswegen en onderzoeksdoelen kunnen heel uiteenlopend zijn, we moeten daar positief tegenover staan, tenzij wetenschappelijke normen met voeten worden getreden, dat wil zeggen dat binnen de gekozen methode bewust kunstfouten worden gemaakt. Daartegen mag en moet de wetenschap zich onverbiddelijk keren, maar overigens moet de houding naar onderzoek en methode genuanceerd zijn.

Dogmatisme

Dogmatisme is het aanvaarden of doen aanvaarden van stellingen of uitgangspunten als waar of juist zonder de mogelijkheid open te

laten aan die waarheid of juistheid te twijfelen, zelfs te mogen twijfelen, zonder de ruimte te laten onderzoek te doen naar de betrouwbaarheid van de geponeerde stellingen of uitgangspunten. Dogmatisme betreft niet het (doen) aanvaarden van gegevens die men niet zelf kan controleren door gebrek aan kennis, tijd of gelegenheid. Het gaat altijd om: niet mogen onderzoeken of controleren. Men is niet dogmatisch als men van betrouwbaar geachte zegslieden hun mededelingen als waar, als (voorlopige) waarheid aanneemt, men is dogmatisch als men niet toestaat om bepaalde uitgangspunten van denken of onderzoeken aan een kritisch oordeel te onderwerpen, als men niet mág twijfelen aan de geldigheid van de uitgangspunten of de resultaten.

Een dogmatische houding belet de mensen als vrije en zichzelf besturende wezens te leven. Zo'n houding beïnvloedt niet alleen het denken, maar het hele leven. Waar het dogma heerst, heeft vrijheid plaats gemaakt voor slavernij.

Dogmatisme komt voor op godsdienstig, ideologisch en wetenschappelijk gebied. De meest bekende vorm van dogmatisme bestaat rond het kerkelijk dogma, de kerkelijke leerstelling die door de gelovigen klakkeloos aanvaard dient te worden, want de inspiratie voor het dogma wordt geacht van hogerhand afkomstig te zijn.

Een ideologie is ook een vorm van dogmatisme. Indien idealen een autoritair karakter krijgen, als maat gesteld worden voor anderen, opgedrongen worden als algemeen geldig en zodoende verstarren tot een gebod: "zo is het en niet anders", "zo moet het en niet anders", dan zijn die idealen uitgegroeid tot een dwang(matig) systeem met de kenmerken van een ideologie. Ideologische leiders worden in overeenstemming hiermee vaak als held, soms zelfs als godheid vereerd. Op hen mag geen kritiek geleverd worden. Zodra waar dan ook kritiek niet meer mag, staat de weg open voor een ideologie. Ook in de wetenschap komt dogmatisme voor, zodra theorieën als onbetwifel-

baar juist worden geponeerd, als klassieke waarheid en men zich verzet tegen nieuw onderzoek, nieuwe ideeën, alternatieve visies. Als zo'n nieuw idee niet onderzocht mag worden, niet op grond van politieke of zakelijke belangen, maar op grond van een superioriteitsgevoel van de "gevestigde" wetenschap, dan is er ook in de wetenschap sprake van dogmatisme.

Zedelijkheid

Elke gemeenschap, groot en klein, heeft schriftelijk vastgelegde of algemeen aanvaarde spelregels voor een harmonisch verloop der onderlinge betrekkingen. Daarnaast gelden er in elke gemeenschap normen waaraan het gedrag van de leden van de gemeenschap wordt afgemeten op zijn waarde, b.v. beschaafdheid, eerlijkheid, stoerheid (zie verderop de paragraaf over normen). De regels, wetten en normen van de (of een) gemeenschap vinden hun uitdrukking in de zeden en gewoonten van haar leden, b.v. fatsoen, etiquette, mode, spraak, kleding, omgangsvormen. Zeden en gewoonten zijn cultuur-, plaats- en tijdgebonden. Wat voor de ene cultuur zedelijk, fatsoenlijk, beschaafd is, kan voor de andere onzedelijk zijn. Wat in de ene tijd niet kan of mag, is normaal in een ander tijdvak. De mens als zedelijk wezen is geen creatie van hogerhand, maar een eigen creatie van de mens, als sociaal wezen in een gemeenschap gedwongen tot het regelen van ieders rechten en plichten om te kunnen samenleven. De regels en normen zijn niet aan de mens opgelegd door een ander dan de mens zelf, ze zijn niet geopenbaard, ze zijn ook niet eeuwig. De samenlevingsregels zijn het aan voortdurende verandering onderhevige voorlopige resultaat van maatschappijopvattingen, die enerzijds historisch, vrijwel onbewust, gegroeid zijn, anderzijds bewust worden afgesproken. Dat geldt zowel voor de 10 geboden (13de eeuw voor onze jaartelling) als voor de Verklaring van de rechten van de mens van 1948.

De leefregels, regels voor maatschappelijk geoorloofd, rechtvaardig (d.w.z. maatschappelijk te rechtvaardigen) gedrag, zijn door de gemeenschap opgesteld, niet geïnspireerd door een hogere macht. Zij

dienen om de samenleving te ordenen, te reglementeren, ieder rechtvaardig te laten delen in die gemeenschap. Ieder lid van de gemeenschap dient zijn rechten en plichten te kennen. Recht is dat wat vrij staat, geoorloofd is. Iets doen wat niet vrij staat is onrecht. Recht en onrecht zijn in de meeste culturen vastgelegd in wetboeken. Het vastgelegde recht en de geldende zedelijke regels zijn niet altijd met elkaar in overeenstemming. Soms is de rechtspraak verouderd, zijn de zeden van de tijd al weer veranderd en moeten te wetteksten en rechtsregels daaraan worden aangepast. Het recht en de rechtspraak moeten voortdurend worden aangepast aan de zeden, niet omgekeerd. Op aarde kennen alleen mensen rechten en wetten die zij moeten naleven, willen zij een harmonische gemeenschap vormen. Andere dieren dan de mens leven niet naar zelfopgestelde regels hoe zich te gedragen, maar hebben aangeboren instincten, als soortspecifieke regels voor het gedrag naast aangeleerde gedragsgewoonten. De mens heeft slechts weinig instincten, die bovendien weinig ontwikkeld zijn. Daar voor in de plaats zijn de zeden gekomen.

In het gedrag van menselijke individuen vormen de zeden de afspiegeling van regels en normen van de gemeenschap. Het begrip gemeenschap dienen we daarbij zeer ruim te verstaan. Aan het ene uiterste is deze de samenleving van alle mensen, aan het andere uiterste een individu in relatie tot zijn omgeving. Ook als je ergens alleen bent, kun je je onzedelijk, niet-volgens-de-zeden, gedragen. Als iemand in een park takken en bloemen afrukt zonder specifiek doel, als iemand een dier kwelt, als iemand eigendommen van een ander moedwillig kapot maakt, als iemand een overval beraamt, in al die gevallen handelt hij, ook al is hij alleen, niet zedelijk, want zijn omgeving (van levende, maar ook van dode natuur) vertegenwoordigt een onderdeel van de samenleving. De gemeenschap stelt regels op waaraan men zich moet houden om niet voor onzedelijk, onmaatschappelijk, asociaal te worden uitgemaakt. Toch betekent de term zedelijk niet: volgens de zeden, volgens de geldende regels. Voor een zich zedelijk noemend wezen als de mens mogen de bestaande regels en normen nooit de maat worden voor zijn gedrag. Dan zou zedelijk gedrag gelijk staan met slaafse aanpassing. Dan zou "Befehl ist Be-

fehl'' voor de mens het hoogste, het beste zijn.

De zedelijkheid van de mens wordt bepaald door de voortdurende spanning tussen enerzijds individu-zijn en als zodanig vrij, anderzijds gemeenschapslid-zijn en als zodanig gebonden. De gemeenschap dient niet alle vrijheden aan het individu te ontnemen, het individu dient de gemeenschap niet haar functie van normering te ontzeggen. De staat of maatschappij dient zijn burgers geen regels op te leggen zonder inspraak te geven of ruimte voor overleg of overweging open te laten. Het individu dient geen eigen regels op te leggen aan de gemeenschap: voor eigen rechter spelen, rechten voor zichzelf claimen die anderen niet hebben. Het hoogste ideaal voor de mens is vrijheid, maar de paradox van vrijheid is dat deze alleen in gebondenheid, binnen een gemeenschap, gerealiseerd kan worden. Ik ben pas vrij als ik anderen vrij laat. Anderen laten mij pas vrij als ik mijzelf niet helemaal vrij laat. Als ik mijn impulsen alle vrijheid geef zonder rekening te houden met anderen, zullen anderen mijn vrijheid inperken. Ik wordt beheerst (overheerst) door anderen als ik mijzelf niet beheers. Bepaal ik autonoom mijn vrijheid dan zullen anderen hun autonomie ten koste van mij laten gelden. Ik kan alleen vrij zijn als ik eigen vrijheid inperk ten behoeve van andermans vrijheid, als ik rekening houd met anderen. De zedelijkheid van de mens speelt zich af op het spanningsveld van vrijheid en gebondenheid, individualiteit en socialiteit.

Hierboven worden de zeden omschreven als afspiegeling in het gedrag van regels en normen van de gemeenschap. Zedelijkheid kunnen we omschrijven als het toetsen in het eigen gedrag van die regels en normen aan eigen rede en geweten. Datgene wat ieder mens vanaf zijn geboorte is aangeleerd aangaande rechtvaardig en onrechtvaardig, lief en stout, goed en kwaad noemen we het geweten. Evenmin als van hogerhand is geopenbaard wat goed en slecht is, is het geweten gepreformeerd, vooraf aangelegd. Wat goed is en wat slecht moet ieder mensenkind leren. Als het door slecht voorbeeld of slechte opvoeding slechte dingen leert, zal zijn geweten ook slecht zijn, n.l.

slecht ontwikkeld. Naast het geweten kent de mens de rede, waarbij hij te "rade" kan gaan voor het bepalen van zijn gedrag. Datgene wat ieder mens vanaf zijn geboorte is aangeleerd aangaande juist en onjuist, redelijk en onredelijk, rationeel en irrationeel noemen we de rede. Deze is evenmin als het geweten gepreformeerd of geopenbaard, maar vanaf de geboorte door milieu en aanleg onderworpen aan een voortdurende ontwikkeling. Bij gedragskeuzen draagt het geweten bij aan gevoelsoplossingen, de rede aan verstandoplossingen. De zeden die in de plaats van het instinct zijn gekomen zorgen niet voor pasklare gedragsoplossingen, daarvoor is de gemeenschap te complex, juist omdat deze een complex is van alle groepen en groepjes waarvan men deel uitmaakt; daarvoor is ook de persoonlijke ontwikkeling van ieder individu te verschillend. Juist door de gecompliceerdheid van de maatschappij is zedelijk volledig verantwoord gedrag onmogelijk, wel is het nodig eigen gedrag voortdurend te toetsen aan de normen die rede en geweten stellen aan dat gedrag tegenover de normen die de gemeenschap stelt. Soms wordt men geplaagd voor tegengestelde eisen van de gemeenschap: je mag niet doden en je moet in militaire dienst om te leren de vijand te doden. Soms moet je kiezen tussen twee kwaden of kiezen tussen twee goeden en dus het ene goede achterstellen bij het andere. Het geweten zegt dat je eerlijk moet zijn, maar altijd, in alle gevallen? Is het leugentje om bestwil altijd slecht? Moet je altijd aan een doodzieke patiënt zeggen dat hij binnenkort doodgaat? Moet je het dan ook direct aan de kinderen zeggen? Mag je iets voor je houden als je weet dat opbiechten onherstelbare gevolgen kan hebben? Mag je werken in een milieuvervuilende fabriek als dat de enige kans is om geld te verdienen voor het gezin? Mag je in dat geval ook werken in een wapenfabriek? Of huurmoordenaar worden? De normen die het geweten stelt, staan niet los van de situatie. Wat in de ene situatie nodig en goed is, kan in een andere situatie onnodig en slecht zijn. Nood kan soms wet breken. Voortdurend moeten we kiezen tussen de regels en normen die de gemeenschap ons oplegt en de regels en normen die we ons zelf dienen op te leggen en daarbij dienen wij weer voortdurend te kiezen tussen wat rationeel het meest voor de hand ligt en wat moreel het best te verdedigen is.

Verantwoordelijkheid

We kunnen onderscheid maken tussen eigen-, mede- en collectieve verantwoordelijkheid. Onder *eigen verantwoordelijkheid* verstaan we: de plicht om rekenschap af te kunnen leggen van het eigen gedrag. Deze plicht is impliciet, zij is niet altijd omschreven, maar geldt altijd. Zij geldt voor elk gedrag, ook voor de toestand waarin je verkeert door je gedrag. Deze plicht betreft het kunnen afleggen van rekenschap aan jezelf of aan een ander, of die nu actueel aanwezig is of potentiëel. Volledigheidshalve nogmaals: verantwoordelijkheid is de impliciete plicht om altijd aan je zelf of een (al dan niet aanwezige) ander rekenschap te kunnen afleggen van elk gedrag of elke toestand die daarvan het gevolg is. Niet altijd zal echter rekenschap van het gedrag worden gevraagd, niet altijd wordt je voor alles wat je doet ter verantwoording geroepen. Als er echter rekenschap wordt gevraagd, moet je je gedrag kunnen verantwoorden, moet je als het ware een rekening kunnen opmaken van je gedrag, dat op waarde schatten, in rekening brengen. In de term verantwoordelijkheid zit het begrip antwoord. Verantwoordelijkheid betreft het antwoord kunnen geven op de aan jezelf of door een ander aan jou gestelde vraag of je gedrag goed of slecht is. Niet de vraag waarom je je zo gedraagt, maar of dat gedrag wel deugt. Dat houdt in dat je jezelf voortdurend dient af te vragen of je iets goed of fout doet, beter gezegd: of dat wat je doet goed of slecht is. Het antwoord kan positief of negatief uitvallen, positief als je voor jezelf kunt erkennen dat je gedrag goed, zuiver, eerlijk is, negatief als je moet bekennen dat je gedrag slecht, onredelijk, onbetrouwbaar is. Het begrip gedrag moeten we in ruime zin opvatten. Daaronder valt de gedragskeuze, de beslissing die je neemt iets te doen, maar ook de konsekwentie van die keuze (voorzover die redelijkerwijs te overzien zijn) en tevens datgene wat je niet doet, het nalaten van handelen, voorzover dat tenminste bewust is en voorzover dat nalaten gerekend kan worden tot de mogelijke gedragsbeslissingen. Een chirurg die besluit niet te opereren is verantwoordelijk voor die beslissing, evengoed als hij verantwoordelijk is voor de beslissing wel te opereren.

Onder *medeverantwoordelijkheid* verstaan we: de plicht om reken-

schap te kunnen afleggen van het gedrag van een ander of anderen, voorzover je je daarbij betrokken voelt, dan wel van de toestand waarin die ander of anderen verkeren. Anders gezegd: antwoord te kunnen geven op de vraag of het gedrag van die ander of anderen goed of slecht is. Een voorbeeld: het is juist om te stellen dat iedere Nederlander medeverantwoordelijk is voor, althans medeverantwoordelijkheid kan voelen met, de plaatsing van kruisraketten in Nederland, of algemener met het beleid van de regering of minister-president.

Een volk is medeverantwoordelijk voor zijn leider(s). Deze stelling is juist: elk volk verdient zijn leider. Medeverantwoordelijkheid inzake kruisraketten betekent: antwoord kunnen of willen geven op de vraag of plaatsing, eventueel gebruik, van deze raketten goed of slecht is. Uitdrukkelijk betekent deze medeverantwoordelijkheid niet schuld of medeschuld. De massale vredesdemonstraties, o.a. in 1983, bewijzen dat de bevolking zich voor deze zaak medeverantwoordelijk voelt. De demonstranten maakten hun mening, tegen plaatsing, duidelijk. Dat was hun antwoord, hun verantwoordelijkheid. Deze houdt niet op als de raketten eenmaal geplaatst zouden zijn.

Onder *collectieve verantwoordelijkheid* verstaan we: de plicht als mens rekenschap te kunnen afleggen van menselijk gedrag, van gedrag van de mens, van gedrag als mens. De mens is als mens verantwoordelijk voor zijn eigen gedrag en voor de moraal of de norm waaraan hij zijn gedrag afmeet. De mens bepaalt eigen zeden en zedelijkheid en is daarvoor verantwoordelijk. De moraal van de mens is niet heteronoom, niet opgelegd van buitenaf, door een niet-mens door god of goden. De moraal van de mens is opgesteld door de mens zelf. Die moraal is autonoom. Er is geen hogere macht die normen voor gedrag opstelt, evenmin een macht die overtredingen van die normen bestraft of vergeeft. De beoordeling of de mens zich aan de norm houdt wordt uiteindelijk door de rechtspraak, eveneens afkomstig van de mens, bewaakt. Er bestaat geen god als wetgever,

noch als rechter. Evenmin als een hogere macht is er een "hogere" mens, die normen voor "lagere" mensen opstelt.

Het begrip verantwoordelijkheid is een moreel of ethisch begrip. Je hebt verantwoordelijkheid, je draagt verantwoordelijkheid, je bent verantwoordelijk, je bent aanspreekbaar op je verantwoordelijkheid. Verwant is het juridische begrip aansprakelijkheid. Tegen wettelijke aansprakelijkheid kun je je verzekeren, deze aansprakelijkheid is uitdrukbaar in geld. Op je (ethische) verantwoordelijkheid ben je wel aanspreekbaar, maar je kunt je er niet tegen verzekeren. Je kunt evenwel niet of niet helemaal iemand verantwoordelijk stellen voor zijn daden als hij geestelijk niet of niet helemaal gezond is. Verantwoordelijkheid vooronderstelt geestelijke gezondheid. Bij geestelijke stoornissen kan er sprake zijn van verminderde toerekeningsvatbaarheid, dat wil zeggen de persoon is niet volledig in staat te beoordelen of zijn gedrag, zijn daden, goed of slecht is (zijn), hij kan zelf geen antwoord geven op de vraag naar goed of slecht. Gezonde mensen dragen altijd verantwoordelijkheid voor hun daden, maar soms willen zij die niet dragen, of zeggen dat niet te kunnen, of ontkennen hun verantwoordelijkheid. Indien iemand niet alléén voor een belangrijke beslissing de verantwoordelijkheid kan of durft te dragen, vraagt hij steun aan anderen om de verantwoordelijkheid samen te delen. Als hij de verantwoordelijkheid niet wenst te dragen, kan hij deze, althans in naam, van zich afschuiven, b.v. in een kwestie het eigen aandeel of het eigen initiatief ontkennen en anderen de schuld geven. Soms geschiedt dat afschuiven op een primitieve manier. Als de beker melk omvalt kan Jantje ontkennen dat hij dat heeft gedaan, niet hij, maar de tafel heeft het gedaan. Indien we eigen verantwoordelijkheid volledig ontkennen, beroepen we ons op overmacht of onwetendheid - in duitse termen: "Befehl ist Befehl" en "wir haben es nicht gewusst". Ethisch gezien kun je eigen verantwoordelijkheid echter niet ontkennen, als gezond mens ben je verantwoordelijk voor je daden, tevens ben je medeverantwoordelijk voor de daden van anderen.

De implicatie van verantwoordelijkheid voor eigen gedrag is dat je positief dan wel negatief moet antwoorden op de vraag of je gedrag

goed of slecht is. Als je positief kunt antwoorden betekent dat, dat het begeleidend gevoel bij dat gedrag kan zijn: er vrede mee hebben, tevredenheid, trots. Als het antwoord negatief is, is het begeleidend gevoel: spijt, schaamte, schuld. Vooral het begrip schuld kan "in rekening worden gebracht" door een zich van zijn verantwoordelijkheid bewuste persoon. Indien er sprake is van schuld (dat is: te kort schieten), dan is het nodig deze schuld zoveel mogelijk ongedaan te maken. Dat moet in eerste instantie geschieden door een (schuld)bekentenis, een erkenning van de schuld, een "biecht". In tweede instantie door inlossing of aflossing van de schuld, of aanzuivering tot de schuld, het tekort, is vereffend, of de schuldenaar vergeving schenkt.

De implicatie van medeverantwoordelijkheid (voor andermans gedrag) is niet dat je schuldig bent aan datgene wat de ander doet of nalaat, evenmin dat je geweld moet gebruiken tegen de ander die schuldig is (of door jou als schuldige beschouwd wordt), b.v. hem uit de weg ruimen of voor het goede doel jezelf opofferen door een kamikaze aanval of je tot martelaar maken. Veelal bezit je als individu of groep niet de adequate middelen om je te verzetten tegen een leider die zich schuldig maakt aan machtsmisbruik. De implicatie van medeverantwoordelijkheid is niet dat je medeschuldig bent, maar dat je je rekenschap geeft van het gedrag van anderen, dat je je zonodig daartegen keert door middel van demonstratie of protest, dat je de ander schuldig verklaart aan gedrag dat je niet voor je eigen verantwoordelijkheid zou willen nemen en dat je verklaart waarom. In de tweede wereldoorlog voelden goede Duitsers zich medeverantwoordelijk voor de oorlog die zij zelf niet wilden; dat deden zij door schuldigen aan te wijzen en zo mogelijk te bestrijden, zonder daarbij echter de konsekwentie te trekken direkte of indirecte zelfmoord te moeten plegen.

Opgepast moet worden dat medeverantwoordelijkheidsgevoel niet doorslaat in medeschuldgevoel of plaatsvervangend schuldgevoel. We zijn medeverantwoordelijk voor tekorten van een ander: tekortschietend gedrag, maar ook een tekort aan welvaart, b.v. armoede. We zijn niet schuldig aan de armoede in de derde wereld, we zijn niet schuldig aan het feit dat de buurvrouw aan de drank is. Een plaatsver-

vangend schuldgevoel, alsof we mede schuldig zouden zijn aan de ellende of armoede van een ander is misplaatst. Nodig is echter dat we ons altijd rekenschap geven van de toestand waarin een ander zich bevindt, dat we ons medeverantwoordelijk voelen.

Normen

Normen zijn maten waarnaar men zich moet richten in zijn gedrag. Indien het gedrag voldoet aan de gestelde maat, beleven we dat gedrag als goed. Blijft het ver uit de buurt van de gestelde maat, dan is het gedrag slecht. Normen worden door de mens gesteld, niet door god of goden. Normen zijn niet absoluut, zijn ook niet onveranderlijk, integendeel zij zijn voortdurend in beweging, zij het geleidelijk. Naast gedragsnormen kennen we fysische normen, b.v. de DIN (Deutsche Industrie Norm), het standaardtype voor soorten en maten van gereedschap en gebruiksvoorwerpen. Een schroefje voldoet aan de norm als het de vereiste, voorgeschreven maat heeft. Voldoet het gedrag aan de norm, dan voldoet het aan de maat hoe het hoort. Als een volwassene een kind opdraagt: 'gedraag je normaal!' dan wordt bedoeld: 'doe zoals het hoort!' Normaliseren is het aanpassen van gebruiksartikelen aan de geldende standaard; normeren is het aanpassen van gedrag aan de geldende norm. Zoals gebruiksartikelen kunnen worden gemeten op lengte, zwaarte, sterkte, duurzaamheid, enzovoort, zo kan ook gedrag worden gemeten op kwaliteit. Komt het gedrag dichtbij de gestelde of voorgeschreven maat, dan is het gedrag goed. Gedrag kunnen we blijkbaar meten. Niet met een ruimtelijke meetstok of maatlat, maar met een maatstaf, de maatstaf voor goed en kwaad die ons geleverd wordt door ons gevoel. Normen zijn gedragsmaten die voortkomen uit gevoelsmaten. Voorwaarde voor ontstaan van normen is een collectief besef van goed en kwaad, recht en onrecht. Tussen goed en slecht zijn er vele tussenstadia, net zoals tussen zwaar en licht, groot en klein, sterk en zwak. Er is een continuüm van goed naar slecht. Het gedrag wordt voortdurend afgemeten aan dat continuüm; voortdurend bepalen we de maat of kwaliteit, de mate waarin het gedrag de ene pool: goed benadert (en zich verwijderd van de andere pool: slecht). Het gedrag kan alleen beoordeeld worden op zijn kwaliteit als er een besef van goed en kwaad bestaat. Dat besef is evenwel niet aangeboren. De ene mens heeft

het, zoals blijkt, veel sterker dan de ander. Het besef van goed en kwaad is aangeleerd door de opvoeding, waarin het menskind al snel na zijn geboorte leert dat het lief en stout kan zijn. De mogelijkheid om positieve of negatieve belevingen te hebben moet op zich aangeboren zijn, we treffen dat aan in het (aangeboren) lust-onlust gevoel. Een kind hoeft niet te leren om voeding te associëren met lust of pijn met onlust. Lust en onlust zijn automatisch begeleidende gevoelens bij bepaalde toestanden of handelingen. Het kind ontdekt dat ook een ander, b.v. de moeder, lust kan beleven aan het gedrag van het kind en dat zij dat lustvol beleefde gedrag lief (of goed) noemt, of dat zij onlust aan zijn gedrag kan beleven, hetgeen dan stout (of slecht) wordt genoemd. Het lust-onlust gevoel wordt gesocialiseerd tot gevoel of besef van goed en kwaad. Het kind moet met behulp van volwassenen, opvoeders, leren om het gedrag, zowel van zichzelf als van anderen, te beoordelen op zijn kwaliteit van goed of slecht en het moet leren om zichzelf vervolgens te houden aan die aangeleerde norm, de maat voor goed gedrag. Voorwaarde voor (het bestaan van) normen is het besef van goed en kwaad. Voorwaarde voor (het bestaan van) het besef van goed en kwaad is de beleving van lust en onlust. Alleen de mens kent een socialisatieproces waarin hij leert gedrag te beoordelen naar goed en kwaad, recht en onrecht. We kunnen op het gebied van normen absolute van relatieve normen onderscheiden, objectieve van subjectieve. Absolute normen zijn normen die principieel onaantastbaar zijn, zij stellen de hoogste, niet menselijke, maar goddelijke maat aan het gedrag. Zij zijn door een mens nooit helemaal te bereiken, maar wel na te streven. De bezinningsbeweging: Morele Herbewapening (vooral in de jaren '60 actief) stelde een aantal absolute gedragsnormen, b.v. absolute eerlijkheid en reinheid. De vrijdenker stelt dat normen niet, nooit, absoluut kunnen zijn, zij verschuiven in de tijd en zijn plaats- en cultuurafhankelijk. Godgelovigen beweren dat normen door god worden gesteld. Vrijdenkers erkennen alleen relatieve normen, normen die door mensen zijn gesteld en die steeds weer kunnen worden herzien.

Tot objectieve normen zouden we kunnen rekenen de algemeen gel-

dende normen, of de juridische normen. Hiertegenover staan de subjectieve normen, dat zijn de normen die je in je eigen gedrag aanlegt. Niet alle algemene normen hoeft je over te nemen, je kunt van die normen afwijken, bewust of onbewust.

We moeten normen onderscheiden van regels. Een norm is abstracter dan een regel. Een regel is een praktische uitwerking van het normbesef. Het is mogelijk dat we ons gedragen volgens de norm, maar niet volgens de regel, b.v. bij het eten. De norm is: netjes eten. De regel is: vork in de linkerhand. Het is best mogelijk om netjes te eten met de vork in de rechterhand. Normen groeien, ontwikkelen zich in de loop der tijd, regels worden op een bepaald moment afgesproken of opgelegd. Normen groeien in een gemeenschap, regels moeten worden gemaakt.

Regels kun je zelf invoeren, normen moet je ontdekken, leren kennen. Normen veranderen geleidelijk aan. De houding tegenover abortus en euthanasie is in de 70er jaren duidelijk veranderd, veel toleranter geworden. De houding tegenover militarisme en milieuvervuiling daarentegen veel kritischer en afwijzender. Regels kunnen ieder moment worden gemaakt, maar ook weer ingetrokken. Normen kun je zelf niet veranderen, je kunt ze wel voor jezelf ontkennen of afwijzen.

Regels vinden maatschappelijk hun neerslag in wetten die worden vastgelegd in wetboeken. Wetten worden steeds weer uitgevaardigd en aangepast aan maatschappelijke ontwikkelingen, zouden dat in ieder geval moeten doen.

Normen vinden maatschappelijk hun neerslag in de zeden. Deze worden niet concreet voorgeschreven of schriftelijk vastgelegd. Ook zeden veranderen zeer geleidelijk. De zeden vormen een collectieve afspiegeling van de heersende normen. De zedelijkheid van een individu is de toepassing in zijn gedrag van de heersende normen, evenwel na selectie van die normen, die verenigbaar zijn met zijn eigen geweten.

Solidariteit met de medemens.

De mens is naast individu ook een sociaal wezen, in staat om zich te binden, te hechten aan andere mensen (en dieren). De man-vrouw relatie, de ouder-kind relatie, de relatie tussen vrienden en vriendinnen, zijn meer dan vormen van samenwerken, samenspelen, samenleven, het zijn vormen van emotionele binding in vriendschap of liefde. We hebben ook een gevoelsband, zij het veel minder hecht, met b.v. beroepsgroepen en vrije-tijdsverenigingen waarvan we deel uit maken, of met het volk of de taalgemeenschap waartoe wij behoren. Met elkaar vormen wij een samenleving, een maatschappij (vereniging van (lid)maten), voelen wij onderling lotsverbondenheid die zich soms kan uiten als chauvinisme of nationalisme. Ook tegenover mensen die wij niet goed kennen kunnen wij een gevoel van sympathie, respect, meeleven of medelijden opbrengen, wij kunnen ons in (het gevoel van) een ander verplaatsen; dat wordt beschouwd als een menselijke deugd. Naast een emotionele binding kennen wij ook een ideeële binding met een ander in solidariteit. Solidair zijn we met een ander als we ons één voelen met die ander op grond van de ideeën of idealen van die ander. Solidariteit neemt vaak de vorm aan van strijd, strijden met de een (met wie we solidair zijn) tegen de ander (die als tegenstander of vijand wordt beschouwd). Deze strijd is evenwel niet altijd noodzakelijk voor solidariteit (zie c). Als je je solidair verklaart met iemand leg je daarmee de nadruk op de eenheid: samen sta je sterker, eendracht maakt macht, maar die eendracht impliceert vaak dat men een front maakt tegen anderen. Solidariteit is zich zodanig één voelen met een ander of met anderen dat we bereid zijn tot actie over te gaan om de belangen van die ander te behartigen. Ten onrechte wordt er ook wel eens gesproken van solidariteit met een bepaald (politiek) programma, met een bepaalde actie, een bepaalde ideologie, een bepaald systeem (b.v. kapitalisme of communisme). Wij reserveren de term solidariteit uitsluitend voor het zich één voelen met en de bereidheid tot actie voeren voor medemensen. Voorwaarde voor solidariteit is dat die niet, nooit, wordt afgedwongen. Als je je met iemand solidair verklaart moet dat spontaan geschieden, van binnenuit, niet met beloften of onder bedreiging worden afgedwongen.

Tot hoever gaat solidariteit, het zich één voelen met een ander?

Solidariteit hoeft niet volledig te zijn en kan dat misschien zelfs nooit helemaal zijn in de zin van het eens zijn met alles van de ander. We kunnen ons solidair voelen en verklaren met mensen die in hun vrijheid worden beknot, maar waarvan we niet volledig de normen kennen of onderschrijven die zij toepassen, of zullen toepassen als zij eenmaal bevrijd zijn. We zijn dan solidair met deze mensen voorzover zij strijden voor hun vrijheid, maar dat gevoel van solidariteit met diezelfde mensen kan ophouden als blijkt dat hun ideeën zich te ver van de onze verwijderen.

Wij kunnen verschillende vormen van solidariteit onderscheiden:

a. Solidariteit met strijders tegen onrecht.

We kunnen ons solidair verklaren met politici, vakbonds- of stakingsleiders als zij werkelijk strijden tegen onrecht, als zij strijden voor gelijke rechten. We moeten echter hierbij oppassen niet verzeild te raken in een belangenstrijd, een strijd om direkt of indirekt eigen belang, die niets of weinig te maken heeft met een strijd tegen onrecht. Wat in de eigen ogen onrecht is, kan dat vanuit een groter perspectief, vanuit het landsbelang b.v., wel eens niet zijn. Solidariteit met een bevolkingsgroep of klasse waartoe men zelf niet behoort is beter als echte solidariteit te beoordelen, dan indien het gaat om solidariteit met een groep waartoe men zelf behoort, zodat het direkte eigenbelang in het spel is. Als het alleen gaat om de financiële belangen van een groep veilig te stellen, is solidariteit niet op zijn plaats, wel als het gaat om de emancipatie, vrijmaking of bevrijding van een klasse, groep of volk. Stakingsleiders die trots zijn op grote aantallen stakers, welke aantallen tot stand gekomen zijn door bedreiging of toegangsbelemmering van werkwilligen, kunnen zich niet op werkelijke solidariteit beroepen. Deze kan alleen spontaan tot stand komen, zonder enige dwang van buiten.

b. Solidariteit met strijders tegen onderdrukking.

Overal op de wereld worden mensen door mensen bedreigd, onderdrukt, gemarteld. Een organisatie als Amnesty International komt op

voor allen die op politieke gronden worden bedreigd in hun rechten. Organisaties als het Humanistisch Verbond en De Vrije Gedachte komen op voor allen die geestelijk worden bedreigd in hun vrijheid. Deze verenigingen steunen moreel bevrijdingsbewegingen, zij steunen de emancipatie van onderdrukte of achtergestelde volken, bevolkingsgroepen of individuen. Zij keren zich tegen elke vorm van dictatuur of tirannie. Solidariteit geldt ook hier de medemens voorzover die zich aan het bevrijden is. Soms blijkt dat een definitieve bevrijding niet mogelijk is, althans niet op korte termijn, omdat de ene vorm van dwang met de bevrijding wordt vervangen door een andere. Zo kan een Marxistische bevrijding geen echte bevrijding zijn, maar houdt een verandering in van dictatuur. In de geschiedenis is vaak gebleken dat bevrijders zich ontpopten als nieuwe dictators - Khomeiny, Castro, Robespierre. Bevrijding is een permanent, progressief proces, tot tenslotte iedereen vrij mens is geworden. Dan ontstaat:

c. Solidariteit met iedereen.

Ais er ooit een wereld kan worden bereikt waarin niemand wordt onderdrukt, achtergesteld of onrecht aangedaan, als er een algemene wereldvrede is, als iedereen wereldburger is, als Schillers woorden "Alle Menschen werden Brüder" tot werkelijkheid zijn geworden in plaats van utopie te zijn, dan pas kan ieder solidair zijn met ieder ander zonder dat er strijd (nodig) is. Dan zal men alom beseffen dat de mensen geen optelsom van individuen of volken zijn, maar een samenhangend geheel, een verbond van mensen met onderlinge saamhorigheid.

Solidariteit moet duidelijk van medegevoel worden onderscheiden. Solidariteit is een zich verbonden voelen met bepaalde mensen wegens hun ideeën, medegevoel is een zich verbonden voelen met mensen zonder dat hun ideeën daarin een rol spelen, soms zelfs ondanks hun ideeën.

Enkele vormen van medegevoel zijn:

a. Medegevoel met slachtoffers.

We hebben medegevoel met armoelijders, met sloppenbewoners, niet alleen als we meevoelen met hun ellende, maar hen ook daadwerkelijk willen helpen om in een betere toestand te geraken. Dat gaat ook op voor slachtoffers van natuurrampen, oorlog, burgeroorlog, onderdrukking, om slachtoffers van hun aangedaan onrecht. Wij kunnen b.v. meevoelen met de Indianen in Zuid Amerika die bijna uitgeroeid zijn omdat zij plantagebezitters en wegebouwers in de weg zitten, of met de slachtoffers van een aardbeving in Turkije, door hen financieel of met mankracht bij te staan.

b. Medegevoel met minderheden.

Zij die tegen rassendiscriminatie zijn, tonen daarmee medegevoel met minderheden binnen de eigen bevolking. Aan dat medegevoel is een grens. Dat wordt duidelijk als wij beseffen dat wij niet alles accepteren van de minderheidsgroepen, maar een zekere aanpassing aan de in het eigen land geldende normen veronderstellen of zelfs eisen. Voorzover in Nederland Turken en Marokkanen worden achtergesteld, wordt hun onrecht aangedaan en kunnen wij met hen meevoelen. Maar dat doen wij niet meer als zij vast blijven houden aan normen die wij verwerpen, b.v. het ritueel slachten, het onderdrukken van de vrouw door de man, of het uithuwelijken van kinderen. Zolang Turken en Marokkanen in Nederland niet bereid zijn hun normen ten opzichte van de vrouw en het dier te wijzigen, zolang kan ons medegevoel met hen slechts gedeeltelijk zijn, n.l. voorzover zij ten onrechte zijn achtergesteld; deze achterstelling zou weleens de oorzaak van het vasthouden aan eigen, in de vreemde cultuur als negatief gekwalificeerde normen, kunnen zijn. Het is bovendien niet terecht te verwachten dat een bevolkingsgroep zich zeer snel aan een ander normenstelsel kan aanpassen, hiervoor is tijd nodig.

c. Medegevoel met vijanden van de samenleving.

Ook de vijand is een mens. Een moordenaar kan toch iets heel menselijks hebben. De meerderheid van onze bevolking vindt bijvoorbeeld dat:

- misdadigers niet zomaar moeten worden opgesloten, maar geholpen dienen te worden zich te beteren.
- de doodstraf terecht is afgeschaft, hoewel doden toch veel goedkoper is dan iemand in een cel op te sluiten en te bewaken.
- martelen van de vijand (b.v. krijgsgevangenen) terecht verboden is. Vroeger was het gebruik dat de ter dood veroordeelde nog een galgemaal kreeg of nog een wens mocht doen. Blijkbaar gunde men hem toch nog wat.

Eindigheid en onherhaalbaarheid van het leven van het individu.

De mens beleeft zichzelf als lichaam én geest. Dit dualisme is bedriegelijk, voorzover het lijkt dat deze twee onafhankelijk van elkaar kunnen bestaan. De geest is deel van de materie, de geest is een manifestatie van de materie, de geest is een werking van de materie. Dat, wat zich als geest laat kennen, manifesteert zich dank zij de hersenen. Geest kan niet zonder lichaam, zonder funktionerende, levende hersenen bestaan. De mens heeft een geest, zoals hij denkvermogen en bewustzijn heeft. Hij is ook geest voorzover hij zich vereenzelvigt met zijn bewustzijn. Geest op zich, zonder lichaam, is niets, netzomin als god op zich, buiten het denken en voorstellen van de mens, iets is. Geest op zich bestaat niet, kan niet bestaan, want de geest moet voor geestelijke aktiviteit gevoed worden met zoiets materiëls als zuurstofrijk bloed, dat de hersencellen in leven houdt en tot aktiviteit aanzet, welke aktiviteit tegelijk lichamelijk en geestelijk is. Het bijzondere van de aktiviteit van die hersencellen is dat die zich manifesteert als immaterieel, niet gebonden aan stoffelijke of ruimtelijke begrenzing. Hersenmaterie doet zich gelden alsof deze géén materie is. In mijn bewustzijn, in mijn voorstelling, in mijn denken, ben ik niet gebonden aan mijn lichaam, noch aan het heden. Ik kan binnen een fractie van een seconde mij indenken dat ik op de maan ben, of in een gelukzalige hemel of in het dinosauriërtijdperk; ik kan mij mezelf ook indenken als (on)gelukkige haremvrouw of als gelukkige harembezitter. De geest is in hoge mate creatief, hij creëert een eigen voorstellingswereld en via de taal een eigen symbolenwereld. Deze taal kan als geschreven woord wel onafhankelijk van de geest bestaan, bijvoor-

beeld als boek, maar is zonder de geestelijke aktiviteit van lezen, begrijpen, of voorlezen, verstaan, zinloos. In de voorstelling van onze geest zijn wij niet gebonden aan het eigen lichaam, de geest maakt zich schijnbaar los van het lichaam en kan dan een ander omhulsel zoeken. Toch is dat maar schijn. Als het lichaam ziek wordt, neemt ook de geestkracht af. Als een mens pas geboren is, is niet alleen het lichaam, maar ook de geest nog zwak en moet ontwikkeld worden.

Met de dood van een persoon houdt ook de hersenaktiviteit op en daarmee eveneens de geest. Omdat de geest zich voordoeft als onafhankelijk van het lichaam, dus ook van de hersenen, lijkt het dat de geest zich kan onttrekken aan de hersendood, dat de geest onsterfelijk is. Eindigheid van het leven lijkt materiële, lichamelijke eindigheid. De geest lijkt ongebonden aan de ruimte, maar ook aan de tijd en lijkt daardoor onsterfelijk. Voor die geest is het echt geen moeite om het sterven van het lichaam te overleven en uit te treden, te reïncarneren in een ander lichaam of door te leven in een hierna maals of in een hemel of een hel. Alle godgelovigen geloven tevens in een zelfstandige geest, dus in onsterfelijkheid van die geest.

De drijfveer om de dood niet als het definitieve einde van het individuele leven te erkennen komt voort uit angst en nieuwsgierigheid. Angst voor het onbekende en moeilijk voorstelbare: Wat is er met een dode aan de hand? Waarom ademt hij niet meer? Waarom zegt hij niets meer? Kan hij niets meer voelen? Nieuwsgierigheid naar de toekomst: wat gebeurt er met mijn kinderen en kleinkinderen? Wat gebeurt er met de wereld over 10, 100, 1000 jaar? De christelijke belofte van een eeuwig leven kwam tegemoet aan die angst en nieuwsgierigheid, maar bevestigde, verstevigde zelfs die angst door de dood voor te stellen als strafplaats voor zonde en schuld (hemel, hel, vagevuur). Echte angst voor de dood hebben alleen gelovigen, zij die geloven dat de geest los van het lichaam kan bestaan, dat de geest kan voortleven in een ander lichaam en binnen dat nieuwe leven verder kan worden beproefd of gefolterd wegens

oude schulden.

Voor de vrijdenker is het een uitgemaakte zaak dat ieder leven van ieder individu volstrekt uniek is. Dat wil zeggen volstrekt nieuw, nooit eerder geleefd hebbend en volstrekt eindig, niet wederkeerbaar of herhaalbaar in een ander leven of lichaam. Er is geen hiernamaals, evenmin een eeuwig leven. Slechts: herinnering bij de nog levenden. De dood doet geen afbreuk aan de waarde van het leven, integendeel: de dood verleent waarde, zin en betekenis aan het leven. Het besef van de onontkoombaarheid van de dood als het definitieve einde is misschien wel de belangrijkste pijler waarop de zedelijkheid van de mens rust. Hieruit komt het besef voort dat we in ons leven, in het hier en nu, moeten verwerkelijken wat we ons hebben voorgenomen; dat de schuld die we hebben gemaakt, het onrecht dat we hebben begaan, in dit huidige leven zal moeten worden goedge maakt. We kunnen alleen schuld afbetalen, vergeving vragen en vergeving krijgen zolang wij leven. Na dit leven valt er niets meer goed te maken. Een herkansing is er niet. Als we niet goed maken wat we fout deden, betekent dat niet meer, maar ook niet minder, dan dat de nagedachtenis van de overledene bij de nog levenden bezoedeld is door een niet ingeloste schuld. Ieder individu heeft recht op eigen leven, hij mag, hij moet zijn leven zelf kiezen, zelf bepalen voorzover hij anderen daarmee geen onrecht doet. Hij heeft geen zeggenschap over eigen geboorte, kan daar niet vóór of tégen kiezen. Hij heeft wel zeggenschap over zijn eigen dood, hoort die althans te hebben over de manier van sterven. Het is niet zondig of slecht om te vragen om levensbeëindiging of om dat einde in eigen hand te nemen. Het bewustzijn van de dood - als het definitieve einde - maakt de mens tot mens. Het recht om zelf voor de dood te kiezen dient een onvervreemdbaar recht van de mens te zijn.

DEEL II: VRIJDENKEN IN DE PRAKTIJK

Vrijdenken en godsdienst

In deze eeuw van geleidelijke deconfessionalisering en vermindering van de macht der kerken lijkt de kritische stem van de vrijdenker tegen de godsdienst die van een roepende in de woestijn. Hij heeft niet alleen niet veel bijval te verwachten, maar heeft ook weinig(en) om zich tegen te keren. Zo lijkt het althans. Het terugdringen van de godsdienst betekent echter nog niet, dat men ongodsdienstig aan het worden is, eerder niet meer geïnteresseerd. Juist tegen deze houding van afnemende interesse wil de vrijdenker waarschuwen, 1) omdat godsdienst daardoor latente vormen kan aannemen en plotseling weer kan opbloeien, b.v. in religieuze sekten en 2) omdat godsdienst als menselijk fenomeen juist wel interessant is om te bestuderen en (te trachten) te begrijpen.

We zullen hier binnen de godsdienst een onderscheid maken tussen:

- a - de kerk (kerken) als instituut (instituten).

- b - het individuele geloof.

- c - de godsdienst als zedenleer, de godsdienstige moraal.

a. De kerk

Godsdienst is een privé zaak, zo verkondigen de vrijdenkers al heel lang. Ze bedoelen daarmee: we hebben geen bezwaar tegen de godsdienst voorzover die een privé zaak is. Godsdienst moet een privé zaak worden, want dat is zij niet. We zouden deze regel ook anders kunnen formuleren: de kerk moet de status van een (particuliere of privé) vereniging krijgen. Dus in plaats van: godsdienst is een privé zaak: de kerk is een privé vereniging (of een bond van alle individuele kerkgemeenten). Als vereniging mag of kan de kerk geen andere status hebben dan andere verenigingen, b.v. een atletiek-, of stijldansvereniging (of club). Alle kerkgenootschappen moeten veranderd worden in kerkverenigingen, die onderling weer kunnen samengaan in een bond. De kerk als particuliere vereniging kan geen speciale banden meer onderhouden met de staat en is ook beperkt, net zo als andere verenigingen, in haar manier van ledenwerving en maatschappelijke

macht. Dat houdt het volgende in:

1. Het dopen van een pasgeborene heeft slechts een symbolische functie; het kan en mag niet betekenen het inschrijven van een nieuwe gelovige. Pas als volwassene kan men worden ingeschreven in het ledenregister en kan men daar ook weer uitstappen op welk moment men dat zelf wil.

Ook missie en zending kunnen niet anders betekenen dan het aanwerven van leden. Verder betekenen missie en zending niets.

2. Het rijk en de gemeente kunnen niet anders dan dezelfde normen aanleggen voor alle bestaande verenigingen, of die nu confessioneel zijn of niet. Wat betreft het onderwijs kan alleen de overheid de leer vormen en leerinhouden bepalen en kan er niet meer katholiek of protestants of joods of mohammedaans worden onderwezen. Onderwijs over godsdienst - door de overheid te organiseren - is zeker wel een zinnige en nuttige zaak, maar godsdienstig onderwijs is dat niet. Godsdienstige vorming kan alleen binnen de kerk plaats vinden. Het is daarom onjuist aan een onderwijsinstituut de naam van een kerk te verbinden, daar dit niet tot een reclameboodschap beperkt zal blijven. Hetzelfde geldt voor b.v. tehuizen en vrije-tijdsverenigingen.

3. Het welzijnswerk in ziekenhuizen, gevangenissen, het leger en organisaties voor maatschappelijk werk kan niet langer in handen blijven van kerkverenigingen, maar moet worden georganiseerd door de overheid, die wel weer kan delegeren aan particuliere organisaties. Het welzijn van een persoon of een gezin kan echter niet afhankelijk worden gemaakt van een kerkvereniging. De overheid dient niet indirect de kerken te steunen door hen welzijnswerk te laten verrichten. De overheid moet duidelijk maken dat welzijnswerk en geloof gescheiden zaken zijn.

4. Het benoemen van personen in maatschappelijke bestuursfuncties vanwege hun godsdienstige status of het op welke manier dan ook bevoordelen van personen wegens hun godsdienst, kan niet meer voorkomen omdat de godsdienst niet meer wordt vermeld bij de persoonsgegevens en de burgerlijke stand. Bij vacatures en benoemingen kan er niet meer naar worden gevraagd, tenzij men solliciteert naar een functie binnen een bepaalde kerkvereniging.

5. Het verbinden van kerk aan staat in de vorm van een staatsgods-

dienst, in de vorm van rijkssubsidies aan kerken, of in de vorm van bijzondere rechten aan kerken en speciale registratie bij de overheid van kerkleden, al deze vormen van binding tussen overheid en kerk kunnen niet meer voorkomen als de kerk werkelijk niet anders dan een particuliere vereniging geworden is.

De vrijdenkers willen niet de kerken confiskeren of bezetten, willen geen beeldenstorm. De kerk als particuliere vereniging hoeft niet te worden bestreden. Voor de kerkganger kan de kerk een waarde vertegenwoordigen. Dat kan de vrijdenker best erkennen, die waarde wil hij de gelovige ook niet ontnemen. De waarde schuilt in het ritueel van de kerkgang, in het regelmatig in de kerk samenkomen, samenzitten, samenbidden, samenzingen, in het onderling uitwisselen van geloofservaringen, in de door het kolossale kerkgebouw en de kostbare kerkelijke attributen opgewekte stemming van geïmponeerdheid en overgave. Het zou onterecht zijn het individu deze waarden af te pakken door de kerken tot sluiten te dwingen, bovendien zinloos, omdat er juist een stimulans van zou uitgaan op andere plaatsen, b.v. in een schuilkerk, toch de kerk als instituut in ere te houden.

b. Het geloof.

De vrijdenker wil gelovigen niet tot ongeloof dwingen, omdat dat onverdraagzaam zou zijn, bovendien even onmogelijk als ongelovigen tot geloof te dwingen. Geloven kun je niet op bevel van een ander, wel op eigen bevel. De vrijdenker wil geen privé geloof afpakken van de gelovige, maar hij wil wel waarschuwen voor het geloof aan god. Geloven is te vergelijken met druggebruik: het is verslavend en het is slecht. Godsdienst is de opium van het volk, zei Marx. Eenmaal geïndoctrineerd door een geloof van een kerk is het moeilijk daarvan weer los te komen, zoals de deprogrammeringsproblemen van hen die gevallen zijn voor een religieuze sekte duidelijk genoeg bewijzen. Geloven is slecht, omdat het zowel in de vorm van godsgeloof als in de vorm van bijgeloof de mens onderworpen acht aan een hogere macht. Dat geloof van onderworpen zijn houdt in dan men niet volledig verant-

woordelijk voor eigen gedrag kan zijn. Als god of een andere hogere macht ons bestiert, controleert, corrigeert, dan waakt er blijkbaar iemand over ons en zijn wij deels van onze eigen verantwoordelijkheid af. De vrijdenker richt zich uitdrukkelijk tegen dat geloof in god als een hogere, bovenmenselijke macht, god als schepper, herder, bestuurder en rechter, god als laatste oordeel. De mens heeft zowel het eerste als het laatste oordeel zelf. Ook het bijgeloof kent dezelfde gevaarlijke trekken als het godsgeloof, omdat hierin een alternatief voor god wordt gezocht dat, evenals god, invloed op en leiding over de mens zou kunnen uitoefenen. Zo'n alternatief geloof is b.v. astrologie, waarin men het eigen lot en leven bepaald waant door de stand van de hemellichamen. Hieraan tracht men zekerheden te ontleen voor het eigen gedrag: vandaag maar geen groen dragen, morgen extra oppassen!

Vrijdenkers kunnen geloof en bijgeloof niet verbieden, maar kunnen die wel als ongezonde, zelfs schadelijke levensovertuiging aan de kaak stellen, of tenminste daartegen waarschuwen. Niet door een atheïstische doop in te stellen, niet door zieltjes te winnen voor een anti-geloof, maar door de gelovigen hun geloof en de implicaties daarvan bewust te maken, door hen weerbaar en kritisch te maken tegen de verslaving aan hun geloof.

De vrijdenker kan en wil gelovigen niet bestrijden, maar wil alleen dat gelovigen er toe gebracht kunnen worden hun eigen geloof te gaan bestrijden, en dat ze er zelf voor waken niet weer te vervallen in hun oude verslaving.

De vrijdenker wil wel bestrijden het opleggen door gelovigen van hun ideeën en opvattingen aan andersdenkenden, een handelwijze die inherent schijnt aan het geloof.

c. De godsdienst.

Tussen de kerk als instituut en het geloof in god door een persoon staat de godsdienst, het geheel van handelingen van een gelovige ten opzichte van (de god van) zijn kerk. Voor de vrijdenker is het dienen van god, het zich dienstbaar maken aan god, geen goede zaak omdat de gelovige zich daarmee dienstbaar maakt aan een creatie van de mens. Godsdienst maakt de mens dienaar van zijn eigen idee, zoals ook een ideologie dat doet. Godsdienst is een uitgewerkte ideologie

met een eigen moraal. De godsdienstige moraal is een heteronome moraal: wat goed is en wat slecht wordt bepaald door god. De mens moet goedkeuring of vergiffenis vragen voor zijn gedrag aan god. De mens doet, god keurt (al of niet) goed. Volgens de gelovigen kun je uiteindelijk weinig doen aan de fouten die je begaat, omdat die fouten door de principiële onvolmaaktheid van de mens nu eenmaal onvermijdelijk, want aangeboren zijn. De huidige mensheid is het product van de erfzonde, de menselijke zonde is erfelijk. Wij zijn weliswaar geschapen naar gods evenbeeld, maar er is een erfelijk manco ontstaan, waardoor wij nooit wekelijks op god kunnen gelijken. We zullen altijd aan de hand van, aan de teugels van god moeten lopen, omdat we nu eenmaal principieel afhankelijk zijn. God moet ons de weg wijzen, omdat wij die weg zelf niet kunnen vinden. Dit alles althans volgens godgelovigen. De vrijdenker stelt hiertegenover de autonome moraal, hij wijst godsdienst als basis voor de ethiek af. Wat goed is en wat slecht bepalen wij zelf en beoordelen wij zelf, zowel voor ons eigen gedrag als voor dat van anderen. Geloven dat iets of iemand boven ons vertelt wat goed of slecht is, is een gevaarlijk geloof, want dit maakt de mens afhankelijk en houdt hem onverantwoordelijk. Daarom stelt de vrijdenker de godsdienst en de godsdienstige moraal aan de kaak; niet door godsdienstoefeningen te verbieden, want er kan best een positieve waarde schuilen in plechtige ruimtes en plechtige handelingen en in religieuze beleving, maar door godsdienstigen zelf te laten ontdekken dat een ("het") menselijk tekort niet een ingebouwd tekort is, maar een tekort dat de mens zichzelf aandoet door zichzelf te beschouwen als een "dieu manqué" - een god(je) met een tekort.

De mens is niet een beetje goddelijk, hij is alleen maar menselijk. Dat houdt in dat hij de regels voor zijn gedrag, menselijk gedrag, zelf moet maken en zelf moet controleren; dat hij niet bij god, maar bij andere mensen om vergeving moet vragen als hij fouten heeft gemaakt en dat hij die fouten vervolgens zelf moet proberen goed te maken.

Vrijdenken en Humanistisch Verbond .

In Nederland bestaat sinds 1946 het Humanistisch Verbond, sinds

1856 de Vrijdenkersvereniging (nu: De Vrije Gedachte, toen: De Dageraad). Vrijdenkers noemen zich ook humanisten, maar humanisten (leden van het Humanistisch Verbond) lang niet altijd vrijdenker. Wat is het verschil?

a. Atheïstisch-agnostisch

De vrijdenkers zijn principieel atheïstisch, zij noemen zich ook wel atheïstisch-humanisten. Zij wijzen god en godsgeloof als basis van de ethiek af. Zij stellen zich niet naast, maar tegenover de kerken op; niet door deze te verbieden, maar door de status van de kerk te willen veranderen in die van een gewone vereniging. Zij verbinden aan de menselijke moraal het besef van de eindigheid en de onherhaalbaarheid van het leven van het individu.

Over het algemeen zijn de humanisten van het Humanistisch Verbond niet principieel atheïstisch, maar agnostisch: zij laten de mogelijkheid van het bestaan van een god open, maar gaan er niet van uit, zoals de kerken. Vrijdenkers wijzen deze houding af, omdat volgens hen niet alleen god als geloofswerkelijkheid, maar ook god als geloofsmogelijkheid, geen basis kan en mag zijn voor een menselijke moraal. Je gelooft in god of je gelooft niet in god. Geloven in god als-mogelijkheid betekent in feite dat er geen uitspraak gedaan wordt, dat god als het ware tussen haakjes wordt gezet. Volgens de vrijdenker kan dat geen solide basis vormen voor een ethiek. Daarvoor is het noodzakelijk dat er een duidelijke uitspraak gedaan wordt of men uitgaat van het bestaan of het niet-bestaan van god. Een tussenweg kan geen oplossing bieden anders dan een soort struisvogel-politiek. Humanisten van het Humanistisch Verbond stellen zich veeleer naast, dan tegenover de kerken op, alsof zij een "humanistische kerk" vertegenwoordigen. Zij zijn ook veel minder uitgesproken in hun ideeën over de sterfelijkheid van de mens dan de vrijdenkers.

b. Wel/niet actief in vormingswerk

Het Humanistisch Verbond heeft geestelijk-raadslieden in bejaarden-

huizen, ziekenhuizen, in het leger en in gevangenissen. Het geeft ook humanistische vormingscursussen. De vrijdenkers doen dat niet, niet omdat zij geestelijke vorming en verzorging onbelangrijk achten, maar omdat zij van mening zijn dat deze vorming en verzorging los dienen te staan van een of andere kerk of zuil. In hun visie zou een bepaalde kerk best op afspraak, b.v. in een gevangenis, een godsdienstoefening mogen organiseren, maar de verzorging van het geestelijk (en lichamelijk) welzijn dient principieel los te staan van de kerk. Voor dat welzijn is de overheid verantwoordelijk, zij mag deze verantwoordelijkheid niet delegeren aan instellingen die er niet primair zijn voor het welzijn van de mens, zoals de kerken. Elke suggestie dat welzijn afhankelijk is van een geloof en middels een kerk of zuil kan worden behartigd, dient te worden vermeden.

De vrijdenkers kunnen de humanistische visie op essentiële waarden voor en van de mens volledig onderschrijven - vrijheid, rechtvaardigheid, verdraagzaamheid, verbondenheid - maar zij doen dat binnen een ander perspectief: dat van het atheïsme. Daarom kan het bestaan van twee humanistische bewegingen in Nederland - het Humanistisch Verbond en De Vrije Gedachte - niet als onnodige versnippering van krachten worden beschouwd. Er zijn wezenlijke verschillen tussen beide verenigingen.

Vrijdenken en politiek

Vrijdenken is niet een soort van (partij)politiek, de vrijdenkersbeweging is ook geen politieke partij. De vereniging De Vrije Gedachte is geen belangengroep, geen actiegroep; zij vertegenwoordigt niet een soort socialisme en anarchisme.

a. Geen belangengroep

De vrijdenkersbeweging ambieert geen bestuurlijke verantwoordelijkheid in gemeente- of landsbestuur. Wel komt zij op voor de maatschappelijke belangen van atheïsten, humanisten en buitenkerkelijken, inzoverre deze groepen worden achtergesteld bij gelovigen en kerke-lijken; daarnaast stelt zij de directe en indirecte bevoordeling van godsdienstigen en kerken vanuit staat en overheidsinstanties aan de kaak.

b. Geen aktiegroep

De vrijdenkers willen een platform vormen voor overleg en bezinning van waaruit aktiegroepen kunnen ontstaan en opereren. Zij zetten aan tot denken, zij inspireren tot redelijk denken en tot discussiëren met gebruik van redelijke argumenten. Hierdoor kunnen zij een platform of basis vormen voor akties, maar zij zijn zelf geen aktiegroep. Er is overigens een gradueel verschil tussen: 1) het verspreiden van denkbeelden via pamfletten, krant, radio en TV, 2) het inspireren tot aktievoeren om die denkbeelden concreet gestalte te geven en 3) het zelf aktie voeren of uitvoeren van die denkbeelden. Vrijdenkers staan evenwel principieel kritisch tegenover gewelddadige akties, niet omdat geweld altijd vermeden kan worden, maar omdat geweld meestal niets oplost, integendeel juist vaak aanzet tot een spiraal van geweld en tegengeweld. Geweld moet altijd tot het uiterste worden beperkt, mag alleen worden gebruikt als eigen of andermans vrijheid of veiligheid met geweld wordt bedreigd. Vrijdenkers willen zich geweldloos, maar niet slap tonen. Zij zoeken hun kracht niet in het geweld van wapens, maar in de kracht van argumenten en redelijk denken. De individuele vrijdenker onderneemt voortdurend akties; vrijdenken is immers een levenshouding die zich voortdurend manifesteert in het handelen. Hoever die individuele akties gaan is een zaak van persoonlijke verantwoordelijkheid. Een individuele aktie kan nooit een aktie zijn van *de* vrijdenkers, maar een aktievoerder kan zich wel laten voorstaan op het vrijdenker zijn.

c. Geen socialisme

De vrijdenkers zijn vóór emancipatie van achtergestelde of onderdrukte groepen of personen in de samenleving. Zij zijn vóór liberalisering in de betekenis van vrij maken van individuen en groepen; zij zijn ook vóór socialisering in de betekenis van ieder te beschouwen en te behandelen als gelijkwaardig medeburger. Historisch gezien heeft het vrijdenken raakpunten met het utopisch socialisme, maar als omschrijving van het hedendaagse vrijdenken zou het treffender zijn de term emancipatorisch te gebruiken dan socialistisch. De vereniging geeft principieel geen advies hoe men dient te stemmen, op welke politieke partij.

Zij wenst principieel zelf geen politieke macht uit te oefenen, wil zich ook niet aansluiten bij welke politieke partij dan ook en staat kritisch tegenover elke machtsvorming, blokvorming, die zich binnen politieke partijen ontwikkelt of kan ontwikkelen, ook binnen een socialistische partij.

De Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte staat open voor liberalen en socialisten, voor radicalen en pacifisten, voor anarchisten en communisten; echter horen confessionelen, (krypto)-fascisten of nationalisten principieel niet in De Vrije Gedachte thuis.

d. Geen anarchisme.

De term anarchisme (en anarchistisch) is besmet door terroristische stromingen binnen het anarchisme. Deze term roept misverstanden op en dient daarom in verband met het vrijdenken vermeden te worden. De geschiedenis van beide bewegingen is niet aantoonbaar aan elkaar gekoppeld.

De meeste moderne anarchisten zijn tegen geweld, zij streven naar een maatschappij zonder dwang en een opvoeding zonder dwang, zij wijzen welke vorm van macht af. De vrijdenkersbeweging herkent en onderschrijft veel van deze opvattingen, maar zij spreekt zich daarbij niet uit als anarchistisch. De Vrije Gedachte is geen organisatie van anarchisten of een anarchistische organisatie, beide bewegingen hebben een eigen geschiedenis, een eigen organisatie en eigen doelstellingen.

De vrijdenkers zijn principieel democratisch. Dat wil zeggen, dat zij er van uitgaan dat het volk moet regeren, al of niet volgens de tegenwoordig gebruikelijke kies-systemen. Op grond van deze democratische opvatting wijzen de vrijdenkers de erfelijke monarchie af.

Vrijdenken en verdraagzaamheid

Verdraagzaamheid of tolerantie kunnen we omschrijven als het accepteren van uitingen van gedachten en gevoelens van anderen die mogelijk leed of schade kunnen veroorzaken. Anders geformuleerd: verdraagzaamheid is niet-verbieden van uitspraken die (mogelijk) afkeurenswaardig zijn. Verdraagzaamheid vormt de basis voor de vrij-

heid van meningsuiting, dus ook de vrijheid van vergadering, van drukpers, van vereniging. Wat houdt bovenstaande omschrijving in? Indien we een gedachte of gevoel van iemand anders niet accepteren, kunnen we ons daartegen keren of ons aan de invloed daarvan onttrekken. Zich er tegen keren kan in de vorm van verbieden of bestrijden. Zich er aan onttrekken kan letterlijk geschieden door ergens anders naar toe te gaan, waar niet dezelfde gedachten heersen (b.v. een land met een ander politiek regime) of door zich de gedachte of het gevoel niet aan te trekken, zich onverschillig te tonen, te negeren. Dat laatste kan niet altijd, soms moet je wel meedoen, omdat je anders verdacht bent, b.v. in een dictatoriaal geregeerd land; maar ook in een voetbalstadion kun je, als je niet meejuicht, er van verdacht worden bij de tegenpartij te behoren. Accepteren is dus het tegenovergestelde van enerzijds verbieden of bestrijden, anderzijds van zich aan iets onttrekken of zich voor iets onverschillig tonen.

Accepteren houdt niet per se in: goedkeuren, maar wel: toelaten. Tolerantie houdt niet in dat elke uiting van een gedachte of gevoel geaccepteerd dient te worden. Op drie verschillende niveaus kunnen er beperkingen in de uitingsmogelijkheden worden aangebracht met behoud van tolerantie. Tolerantie kan niet absoluut zijn. Er zijn noodzakelijke grenzen aan de verdraagzaamheid. Waar we hier spreken over uitingen zijn in de meeste gevallen bedoeld: woorden. We dienen daarbij te bedenken dat woorden niet alleen drager zijn van informatie en overbrenger van emotie, maar ook inspiratiebron voor actie kunnen zijn (b.v. een bevel).

Wat betreft tolerantie dienen er drie beperkingen van de uitingsmogelijkheden te worden onderscheiden.

Tolerantie is het accepteren van:

1. uitingen van gedachten en gevoelens van anderen. Maar niet alle vormen van uitingen zijn acceptabel.
2. uitingen naar jou of naar anderen, maar niet altijd naar iedereen.
3. uitingen die mogelijk leed of schade kunnen veroorzaken. Maar niet alle inhouden van uitingen van schadelijke of kwetsende aard zijn acceptabel.

Zowel naar vorm (1) als naar gerichtheid van de uiting (2) als naar inhoud (3) dienen er beperkingen binnen het sociale verkeer tussen mensen en tussen mensengroepen te worden aangebracht zonder dat ver-

draagzaamheid wordt aangestast.

1. Vormen van uiting

1.1 Tolerantie is op zijn plaats als het gaat om de volgende vormen van uiting:

1.1.1. Informatie

Men dient recht te hebben op vrije informatie, zowel informatie krijgen als geven. Men moet vrij iets kunnen mededelen of laten zien. Ook filmjournalen en onderzoekgegevens dienen vrij gepubliceerd te kunnen worden.

1.1.2. Opinie, gedachten.

Men dient recht te hebben op vrije meningsuiting, vrije drukpers, op het geven, verspreiden en aanhoren van een opinie. De gedachten zijn vrij. Dat betreft meningen, ideeën, oordelen, opvattingen, uitspraken, kritische beschouwingen, waar niet altijd van gezegd kan worden dat ze juist of onjuist zijn (zie 3). Soms blijkt een oordeel een vooroordeel te zijn geweest. Uitingen van gedachten mogen ook gaan over taboe-onderwerpen, of over wettelijk verboden zaken. Het kan heel nuttig zijn om bepaalde onderwerpen uit de taboe-sfeer te halen of om aan de orde te stellen waarom iets verboden is. Het is goed zich een mening te vormen over de juistheid en houdbaarheid van verbodsbepalingen ten aanzien van abortus, euthanasie, dienstweigering etc.

1.1.3. Vergadering, vereniging

Men dient recht te hebben op vrije vergadering en vereniging. Het dient te zijn toegestaan mensen te verzamelen en te organiseren met een gemeenschappelijke doelstelling, mits de middelen om die te bereiken niet met de bestaande wetten in strijd zijn. Een straatbenade die mensen lastig valt, of winkels plundert, heeft niet het recht als vereniging te worden erkend. Een vergadering is goed voor het uitwisselen van gedachten, hoe gek of slecht ook, maar mag niet gebruikt worden om tot verboden zaken aan te zetten. Als forum voor het uiten en vernemen van ideeën mag aan een vergadering geen beperkingen worden opgelegd. Het overleggen over akties van burgerlijke ongehoorzaamheid moet kunnen. Ten aanzien van vereniging en vergadering wordt niet zozeer tolerantie gevraagd van individuen

dan wel van de staat of de gemeente. De staat of gemeente dient tolerant te zijn jegens vereniging en vergadering, indien die de democratische rechtsorde en de rechtsstaat niet in gevaar brengen. Een vereniging mag wel als doelstelling hebben het afschaffen van het koninghuis, mits dat op een democratische, rechtsgeldige manier geschiedt. De rechtsorde wordt niet aangetast als de volksvertegenwoordiging zou besluiten de monarchie af te schaffen; dat zou wel het geval zijn indien een vereniging of groep mensen zich ten doel zou stellen de koningin te vermoorden.

1.1.4. Demonstratie

Men dient het recht te hebben op vrijheid van demonstratie. Een één-mansdemonstratie kan soms al indruk maken, b.v. een sandwichman, maar een optocht dwingt aandacht af. Bij een grote demonstratie worden er meestal spandoeken met leuzen meegedragen; de enige hieraan te stellen restrictie is dat de inhoud niet onnodig gevoelens kwetst. Niet alleen door zijn leuzen, ook door zijn samenstelling en verloop (groot-klein, ordelijk-chaotisch, vredig-rellerig) drukt een demonstratie een bepaalde idee uit.

1.1.5. Vragen van een mening, uitlokken van een opinie

Men dient het recht te hebben een ander om zijn opinie te vragen, zo nodig een opinie te ontlokken. Afdwingen gaat echter te ver, evenmin als men een ander mag dwingen tot een bekentenis. Wel staat vrij dat men een ander mag vragen wat hij of zij van iets vindt. Het staat de ander weer vrij om daar niet op te antwoorden.

1.1.6. Tekens, symbolen

Men dient het recht te hebben via symbolen eigen principes of eigen voorkeuren of eigen geaardheid aan te geven, mits men daarmee niet onnodig gevoelens van anderen kwetst. Een homofiel moet met een roze driehoek kunnen lopen. Dat wil weer niet zeggen dat men met symbolen of leuzen gevels mag bekladden, omdat dat, meer dan het uitdragen van een opinie, een overlast veroorzakende daad is ten opzichte van de eigenaar van de gevel. De gevel van het eigen huis mag natuurlijk wel naar eigen goeddunken met symbolen worden "versierd".

1.1.7. Gevoelens

Even belangrijk als het (kunnen) uiten van opinies of gedachten is het kunnen uiten van gevoelens. Men moet een ander zo vrij moge-

lijk laten in het uiten van zijn gevoelens, zoals men ook eigen gevoelens moet kunnen ventileren. Toch mag aan die uitingsvorm wel een grens gesteld worden, n.l. waar gevoelens van anderen onnodig worden gekwetst (zie 3). Eigen smaak of voorkeur is echter een vrije zaak die niet kan of mag worden afgedwongen of verboden.

1.1.8. Kunstuiting

Kunstuitingen zijn een onderdeel van de onder 1.1.7. genoemde gevoelens en dienen ook vrij te worden gelaten, tenzij deze kunstuitingen onnodig kwetsend of shockerend zijn.

1.1.9. Opwekken van gevoelens

Sommige uitingen zijn niet duidelijk in te delen bij kunst, noch bij opinie, noch bij algemene gevoelens. Tot zo'n uiting hoort b.v. pornografie. Een pornografische tekening, fotomontage of verhaal van/over een persoon die daarmee zonder zijn toestemming "te kijk" wordt gezet, is op te vatten als een belediging van zijn gevoelens en is daarmee verwerpelijk. Pornografie als uiting in het algemeen echter niet, wel de wijze waarop zij vaak tot stand komt. Pornografie kan begrepen worden als opvatting dat de vrouw, evenals de man, onder andere óók een lustobject is. Dat is eerder een opinie dan een gevoel en niet per se een belediging van het gevoel.

1.2 Tolerantie is *niet* principieel op zijn plaats als het gaat om de volgende uitingsvormen:

1.2.1. Daden

De houding tegenover daden van anderen is een andere dan die tegenover opinies en gevoelens. Onredelijke opinies mag je niet verbieden, onredelijke daden wel; soms is het zelfs nodig geweld te gebruiken om onredelijke daden tegen te gaan. Het voorschrift van tolerantie heeft vooral betrekking op woorden, minder op daden. Het is niet tolerant om een gevaarlijke demonstrant te laten begaan tijdens relletjes of om een gevaarlijke misdadiger of gevaarlijk psychiatrische patiënt op vrije voeten te laten, eerder is het een gebaar van onverschilligheid of gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel. Het is niet tolerant van de politie om bij een relletje in een voetbalstadion niet in te grijpen, eerder een bestudeerde houding om escalatie te voorkomen. Een kind dat zich door een ander kind laat slaan is niet tolerant,

maar - in vele gevallen - onmachtig om zich te verweren. Het zich laten slaan kan ook een andere betekenis hebben, b.v. ik ben niet bang voor je, maar is ook dan niet een gebaar van tolerantie. Ouders zijn niet intolerant naar hun kinderen als zij onredelijke daden, b.v. het expres overtreden van regels of plagen van anderen, verbieden of bestraffen. Ze zijn dan wel autoritair, maken duidelijk wie de baas is. Ze zijn pas intolerant als zij het kind verbieden zijn gevoelens te demonstrenen. Ook is het geen bewijs van tolerantie indien een burgermeester, ondanks een ontruimingsbevel, krakers laat zitten; wel is het een non-autoritaire houding die b.v. ingegeven kan zijn uit opportunisme, uit angst voor de gevolgen van ingrijpen.

1.2.2. Aanzetten of uitlokken tot handelen

Net zo min als tolerantie altijd op zijn plaats is bij daden van anderen is zij dat bij aanzetten tot daden door anderen. We kunnen hier denken aan een oproerkraai, iemand die opstoot of opruit tot actie. Uitlokken van een opinie mag altijd, van een daad niet, b.v. een misdaad. Men dient niet te tolereren dat een ander wordt aangezet tot verboden of hinderlijke of gevaarlijke daden, men dient wel te tolereren dat een ander wordt aangezet zich een mening over dat soort daden te vormen.

1.2.3. Gebod, verbod, voorschrift

Een gebod of verbod is een bevel tot handelen of nalaten; een voorschrift een aanwijzing op een bepaalde manier te handelen. Het bevel heeft een dwang-karakter met het al of niet uitgesproken element van dreiging met een strafsancie op de achtergrond. Bevel, dwang of dreiging dient men nooit klakkeloos te aanvaarden, evenmin als men ze dient te negeren. Net als voor opinies dient men open te staan voor een bevel of gebod, mits de zin en houdbaarheid daarvan inzichtelijk en bespreekbaar zijn. Geen enkel gebod is heilig, onveranderbaar of absoluut. Een gebod kan soms zeer zinnig zijn, b.v. wanneer iemand in een vergadering al driemaal aan het woord is geweest en daarmee anderen het spreken belemmert, mag hem door de voorzitter best een tijdelijk spreekverbod worden opgelegd, mits uitgelegd wordt waarom. Geboden en verboden, ook al zijn ze van de overheid, zijn daarmee niet onaanstastbaar, hetgeen echter niet betekent dat elk bordje "verboden toegang" genegeerd mag worden.

Verbod op vrije informatie of vrije meningsuiting in de vorm van pers- of filmcensuur is altijd uit den boze.

2. Gerichtheid van uiting.

Dankzij de communicatiemedia kan een uiting een zeer groot bereik krijgen, kan ook mensen(groepen) bereiken waarvoor de uiting helemaal niet bedoeld is. Uitingen gaan van mensen naar mensen. In verband met tolerantie is het zaak verschillende communicatiepolen te onderscheiden.

2.1. Tussen volwassenen

De communicatie van volwassene(n) naar volwassene(n) dient zo vrij en onbelemmerd mogelijk te zijn. Een volwassene dient men als zodanig te behandelen, men dient daarom tolerant te staan naar zijn uitingen, dat wil zeggen: volwassenen dienen elkaar zo min mogelijk te verbieden of te gebieden.

2.2. tussen volwassene en kind

Naar een kind toe hoeft men niet dezelfde normen aan te leggen als naar volwassenen. Het is legitiem, hoewel niet altijd verstandig, dat ouders sommige zaken verzwijgen of verhullen voor hun kind. Het kan redelijk zijn dat ouders hun kind iets gebieden of verbieden, maar de opvoeding zal er op gericht moeten zijn dat ge- en verboden steeds minder nodig zijn, omdat het kind zichzelf leert opvoeden. Ook filmkeuring ter bepaling van de leeftijd van toegang is niet per se een blijk van intolerantie. Als het om beelden gaat die de meerderheid van de ouders hun kinderen zouden wensen te onthouden, omdat die beelden te agressief-sadistisch zijn, of zodanig erotisch dat zij verwarrend, shockerend kunnen werken op het kind, dan mogen die filmbeelden verboden worden voor kinderen beneden een bepaalde leeftijd. Als de heersende moraal echter verandert, zodanig dat een meerderheid van de bevolking over deze zaken geen taboes meer heeft naar kinderen toe, dan kan filmkeuring op dit punt worden afgeschaft.

2.3. Tussen persoon en anonieme groep

Met communicatiemedia als radio, TV, krant, folder bereikt men een onbekend grote groep. De eisen die men aan de inhoud van uitingen, bestemd voor een anonieme groep, mag stellen, zijn zwaarder dan

bij directe communicatie tussen twee volwassenen, omdat men niet altijd kan voorzien en vaststellen wat de effecten zullen zijn en deze daarom niet in de hand heeft. Onschuldig bedoelde uitspraken kunnen makkelijk(er) verkeerd worden begrepen, het is dan moeilijker via de media achteraf iets te gaan uitleggen. Vooral als het gaat om een zaak die mogelijk de gevoelens van bepaalde bevolkingsgroepen kan kwetsen, is het redelijk strengere normen te hanteren voor massamedia dan voor communicatie tussen concrete personen. Deze voorzichtigheid mag echter nooit inhouden dat er censuur komt op informatie, op feiten, op gebeurtenissen, maar dat opinies en gevoelens wel met enige omzichtigheid worden gebracht - ze kunnen bij een anoniem publiek een eigen leven gaan leiden en kunnen door dat publiek worden geïnterpreteerd als het standpunt van de redactie of van de omroep, in plaats van de particuliere mening van een of andere schrijver of spreker.

2.4. Tussen bestuurder en bestuurd, regering en onderdaan

Net als bij volwassene en kind is er bij bestuurder en bestuurd een hiërarchie, waarbij de hoger geplaatste eerder en meer kan verbieden, gebieden en ook verzwijgen dan de lagere in rang. Tot hoever reikt de informatieplicht van het bestuur of de regering? Tot hoever gaat de macht om politietaken te laten uitvoeren? De rechten om te besturen of te heersen reiken zo ver als de statuten of de rechtsorde toestaan. De wetten en statuten zijn evenwel niet onaantastbaar, wel zijn zij richtlijn voor handelen, omdat een vrij gekozen bestuur of regering de ineen democratisch proces vastgestelde regels van samenwerken of samenleven toepast. Deze regels zijn er niet voor de eeuwigheid, daar de samenleving voortdurend verandert en dat vergt aanpassing van de spelregels. Regels en wetten zijn binnen de samenleving, althans de huidige samenleving, een noodzakelijk kwaad, noodzakelijk omdat er in de kunstmatige vorm van een gecompliceerde civilisatie structuur moet worden aangebracht en gehandhaafd, kwaad omdat regels altijd dreigen verstarrend te gaan werken en ook tot machtsmisbruik kan leiden.

3. Inhoud van uiting.

Niet alleen de vorm van uiting, ook de inhoud daarvan bepaalt of tolerantie ten aanzien van die uiting op zijn plaats is of niet. De vol-

gende kenmerken van de inhoud van een uiting zijn daarbij van belang.

3.1. Juist - onjuist - tendentius

Mededelingen over feiten en gebeurtenissen dienen waarheidsgetrouw te zijn, dienen de waargenomen werkelijkheid juist of zo juist mogelijk weer te geven. Toch moet men oppassen degene die anders getinte informatie verschaft direct te veroordelen. Het kan zijn dat deze onvoldoende of onjuiste informatie heeft verkregen, maar zelf te goeder trouw is. Het kan ook zijn dat onze informatie onjuist is geweest. Een leugen hoeft men echter niet te tolereren, noch als ouders van hun kind, noch als kind van zijn ouders. Een meeneed voor een rechter is een strafwaardig feit. Moeilijker wordt het indien een uitspraak niet volledig waarheidsgetrouw is, maar ook niet op fantasie of op bewuste onwaarheid berust. De waarheid kan vertekend worden doordat emoties de feiten gaan inkleuren. Hoe dient men te staan tegenover uitspraken die eenzijdig, bevooroordeeld, partijdig, tendentius of misleidend zijn? Het hangt er dan van af hoe de vorm en de gerichtheid van de uitspraak is. Ter illustratie een bericht uit de krant dat de Spaanse regering schooluitgaven goedkeurt van een leerboek met daarin uitspraken van de paus, waarin hij oorlog, moord, abortus en euthanasie op één lijn stelt. Deze uitspraak van de paus is tendentius, inspelend op de (religieuze) sentimenten en daarom ongeschikt voor massacommunicatie en zeker als het een leerboek voor de jeugd betreft.

Tendentieuze uitspraken kan men nooit voorkomen, men kan ze ook niet als leugen bestraffen. Dat impliceert niet dat men er dan maar tolerant tegenover moet staan. Tegenover elke uitspraak is een kritische houding geboden; geen blind vertrouwen op goed (= hoger) gezag.

3.2. Redelijk - onredelijk

Hoe dient men te staan tegenover uitspraken die onredelijk zijn? In principe zo redelijk mogelijk. Het kan immers best zijn dat de ander overtuigd is van eigen redelijkheid of dat mijn norm voor redelijkheid niet erg redelijk is. Men kan een ander niet verbieden onredelijk te zijn. Tegenover onredelijke mensen en uitspraken moet men proberen redelijk te blijven, de ander te accepteren in zijn onredelijkheid, zonder die tot de zijne te maken. Probeert die ander zijn onredelijk standpunt echter op anderen over te dragen, dan kan en mag

men zich zich daartegen verzetten. Het is niet te voorkomen dat iemand voor zichzelf onredelijk is, maar hij mag niet straffeloos anderen meesleuren in die onredelijkheid.

3.3. Vrij - verboden - taboe; openbaar - geheim

Over alle mogelijke onderwerpen dient er vrij gesproken/geschreven te kunnen worden, ook b.v. over handelingen die volgens de wet verboden zijn. Ook al is men niet volledig vrij in het toepassen van abortus of euthanasie, men moet er in ieder geval vrijuit over kunnen praten. Over alle zaken, ook verboden zaken, ook onsympathieke zaken, moet men tot een gedachtenvorming, -uiting en -uitwisseling kunnen komen. Ook over collectieve taboes als dood en seksualiteit. Dat houdt niet in dat men dan maar altijd plompverloren over alles moet praten. Vele mensen hebben hun eigen taboe onderwerpen die niet met een willekeurige persoon te bespreken zijn. Persoonlijke gevoeligheden dient men zoveel mogelijk te respecteren.

Dat er geheimen zijn dient men te erkennen en te respecteren. Een kind kan en mag geheimpjes hebben voor andere kinderen of voor zijn ouders. Die ouders mogen het kind niet dwingen het geheim prijs te geven, tenzij zij vermoeden dat er iets ernstigs aan de hand is. Mag een regering er ook geheimen op na houden? Het geheim houden van een eenvoudig procédé om gifgassen te fabriceren is in het algemeen belang. Het geheim houden van wapenopslagplaatsen is van strategisch belang en niet tegen het belang van de bevolking. Geheime diplomatie, geheime allianties, geheime afspraken tussen regeringen van twee of meer landen of tussen twee of meer ministeries gaan echter tegen de geest van de democratie in wanneer de volksvertegenwoordiging niet het recht heeft het regeringsbeleid volledig te controleren en te toetsen.

3.4. Gevoelens respecterend - gevoelens kwetsend

Er zijn uitspraken die men niet zonder meer kan of mag doen, althans niet zonder in redelijkheid daarvoor afkeuring of straf te mogen verwachten. Tolerantie is niet vereist wanneer gevoelens van anderen met opzet worden gekwetst door belediging, shockering of discriminatie. Men moet scherp de grenzen in het oog houden tussen belediging en opinie. Indien de koningin beledigd wordt is er sprake van majesteitsschennis, maar indien men door een spandoek bekend maakt tegen het koningshuis te zijn, is dat legitiem. Dat laatste is na-

melijk een - eerlijke - mening. Godslastering is niet zo zeer kwetsend voor god (als die zou bestaan, zou hij of zij wel tegen een stootje kunnen), maar voor gelovigen. Het expres vloeken in een kerkgebouw of in aanwezigheid van gelovigen is een krenkende, kwetsende daad en hoeft daarom door hen niet te worden getolereerd. Buiten godshuizen dient het evenwel vrij te staan zich vrijelijk, dus ook kritisch-afkeurend over god of het godsdgeloof te uiten.

Filmcensuur is acceptabel als het gaat om filmpassages die zo shockerend zijn (wegens sadistische of seksuele handelingen) dat te verwachten is dat sommige mensen daardoor psychische schade kunnen oplopen. Het toevallig getuige zijn van een ernstig ongeval kan iemand al voor kortere of langere tijd in de war brengen of angstig maken. Iemand via een film bloot stellen aan langdurige scènes van marteling kan dezelfde of nog ernstiger effecten hebben. Dit geldt in mindere mate als men vooraf geïnformeerd is over wat men in de film gaat zien, maar gewoonlijk weet het publiek niet precies wat het van een film kan verwachten. Het is redelijk het publiek, met name kinderen, te beschermen, maar dat houdt nog niet in dat er bevoogd mag worden.

3.5. Onaantastbaar - in principe veranderbaar

Sommige uitspraken worden beschouwd als principieel onfeilbaar of heilig. Het zijn uitspraken van heiligen of van heilig verklaarde politici of kerkleiders. Zo'n uitspraak is een dogma of leerstelling die als zodanig alleen kan worden aangeleerd, maar niet op zijn kenmerken of waarheid kan worden onderzocht. Zo'n heilige uitspraak kan ook de vorm aannemen van een openbaring, een uitspraak die geïnterpreteerd wordt als afkomstig van god of een goddelijk wezen.

Er zijn ook systemen, zowel godsdienstige als politieke, die intern niet open staan voor kritiek, die als onaantastbaar worden voorgesteld. Dat zijn altijd onderdrukkende politieke systemen, b.v. dictatuur, fascisme, nationaal-socialisme en onderdrukkende godsdienstige systemen, b.v. christendom, islam. Ook ideologieën zijn gesloten systemen die niet of nauwelijks open staan voor onderzoek, commentaar of kritiek. De houding van de vrijdenker is principieel intolerant tegenover dogma, openbaring, heilige schrift of heilige uitspraken. Indien een systeem of theorie niet tegen onderzoek of kritiek kan, is het geen goed systeem, geen goede theorie. Alles moet in principe kunnen worden onderzocht. Alles moet onderzocht mogen

worden. Heel iets anders dan dogma's zijn wetten, regels, normen. Als het goed is worden die gezamenlijk afgesproken, maar ze zijn niet onveranderbaar. Integendeel, wanneer blijkt dat de cultuur en daarin de gedragsnormen veranderen, dienen de wetten en regels daaraan te worden aangepast. Regels tasten een vrije samenleving niet aan, dogma's wel.

Redenen voor tolerantie.

Waarom is het goed tolerant te zijn naar opinies (engevoelens) van anderen, zelfs als deze schadelijk of kwetsend kunnen zijn? Redenen voor tolerantie zijn niet onmacht, slapheid of opportunistische. Wat dan wel?

a. Openheid bevorderen

Alleen als opinies openlijk worden geuit is het mogelijk hier tegen in te gaan door te wijzen op een gebrek aan geldige argumenten voor die opinie, of door het geven van tegenargumenten. Pas als iemand in het openbaar kan zeggen wat zijn beweging wil, kan men vat krijgen op die beweging en die, waar nodig, effectief bestrijden. Worden opinies verboden op grond van hun mogelijk schadelijke werking, dan is er alle kans dat die opinies ondergronds blijven bestaan, daardoor een sfeer van taboe of mystiek krijgen, die extra aantrekkelijk kan werken en niet meer met argumenten te bestrijden is. Onredelijke of onjuiste uitspraken kunnen worden gecorrigeerd, maar onuitgesproken, ondergrondse opinies zijn ongrijpbaar en daardoor ook niet vatbaar voor correctie.

b. Leren kennen van achtergronden

Alleen als opinies openlijk kunnen worden geuit, kan men begrip krijgen voor de achtergronden en ontstaansgronden van die opinie. Misschien is het wel heel begrijpelijk en verklaarbaar dat iemand die in bepaalde volkswijken opgroeit een hekel krijgt aan buitenlanders die naar zijn gevoel meer profiteren van sociale voorzieningen dan hijzelf. Misschien is uit de voorgeschiedenis van iemand wel te begrijpen dat hij een weerzin tegen homofielen heeft. Pas als men de heersende opinies vrijelijk kan vernemen, kan men ook de achtergronden daarvan gaan onderzoeken. Beter dan kwalijke opinies te verbieden kan men aan de situatie, die geleid heeft tot die opinie iets gaan doen, of men kan op zijn minst proberen te begrijpen waarom iemand tot

zo'n opinie is gekomen.

c. Niet als onmondig beschouwen

Als ik een ander verbied zijn opinies te uiten, stel ik mij op als opvoeder in een paternalistische, dwingende rol. Er is principieel verschil in de manier waarop ouders tegenover hun kind staan, volwassenen tegenover andere volwassenen of een bestuurder tegenover een bestuurde. Door te verbieden stellen we de eigen norm boven die van de ander. Wat ik afkeur, moet jij nalaten, eigenlijk moet jij het ook afkeuren. De ander wordt dan als onmondig beschouwd. Het is niet de taak van de ene volwassene de andere op te voeden door te verbieden, dat is ook niet de taak van de baas naar zijn werknemer, of van de bestuurder naar de bestuurde. Een volwassene mag in het algemeen zelf weten wat goed of slecht voor hem is.

d. Niet onmondig houden

Als ik anderen bescherm via verbodsbepalingen tegen mogelijk kwetsende meningen en gevoelens, dan geef ik hen niet de gelegenheid zelf een opinie te vormen over de zaak. Dat heeft onder meer tot gevolg dat ik de ander onvolwassen, onmondig houd. Voor een volwassene oordeel is ervaring onontbeerlijk, ook ervaring met negatieve, kwetsende zaken, hoewel dit geen vrijbrief mag zijn voor bewust kwetsen.

Maatschappelijke konsekwenties van verdraagzaamheid.

De vrijheid van mensen wordt maatschappelijk begrensd door geschreven of ongeschreven regels, wetten en plichten. Deze kunnen pas werkzaam zijn indien:

- zij bekend zijn - Je wordt b.v. geacht de wet te kennen.
- de meerderheid van de betrokkenen (op wie de regels van toepassing zijn) deze als redelijk beoordeelt en zich er aan kan en wil houden.
- jezelf deze als redelijk beoordeelt en op jou van toepassing. Dat beoordelen kan bij tijden in onredelijke zin beïnvloed worden door heftige emoties of een bepaalde stemming.
- er sancties gesteld kunnen worden op niet naleving van de regels.

Tolerantie in het maatschappelijk verkeer komt voor de vrijdenker op het volgende neer:

- a. Redelijke regels en wetten, die voor iedereen of voor omschreven groepen gelden, dat wil zeggen regels en wetten waarvan de redelijkheid steeds weer getoetst kan worden.
- b. Zoveel mogelijk zelfbeschikking voor het individu, dat wil zeggen zelfbestemming ten aanzien van wat je met je eigen leven en je eigen mogelijkheden doet.

Omdat regels (a) in conflict kunnen komen met zelfbeschikking (b) is het noodzakelijk deze met elkaar te verzoenen.

Hieruit kan een aantal vrijdenkersdoelen worden afgeleid op het gebied van leven, dood, lijden, gezondheid, seksualiteit, strafrecht, opvoeding, onderwijs.

- bevorderen van het internationaal afschaffen van de doodstraf.
- bevorderen van het internationaal afschaffen van het martelen van mensen en dieren.
- bevorderen van het internationaal invoeren of verruimen van alternatieve straffen.
- bevorderen van het internationaal erkennen en mogelijk maken van abortus als recht van de vrouw.
- bevorderen van het internationaal erkennen en mogelijk maken van euthanasie als recht op waardig, zelfbepaald sterven, met hulp van anderen.
- bevorderen van het internationaal afschaffen van de strafbaarstelling van poging tot zelfdoding en hulp daarbij.
- bevordering van het internationaal toekennen van gelijke rechten en plichten aan man en vrouw.
- bevorderen van het internationaal toekennen van gelijke rechten en plichten aan andere samenlevingsvormen dan huwelijk en gezin.
- bevorderen van het internationaal wegnemen van taboes op seksualiteit; bevorderen van vrije beleving van seksualiteit; afschaffen van de strafbaarstelling van seksuele relaties buiten het huwelijk, behalve al die relaties waarin sprake is van enige onvrijwilligheid of dwang, b.v. in (de meeste?) pedofiele relaties; invoeren van de strafbaarstelling van geweld binnen het huwelijk.

- internationaal bevorderen van openbaar, niet door confessionele organisaties of kerken geleid onderwijs met als doelstelling een zo ruim mogelijke vorming, vrij van religieuze of ideële dogma's of indoctrinatie.
- internationaal bevorderen van vrije, door ouders en gezin bepaalde opvoeding, waarbij wel grenzen gesteld worden aan de vrijheid van de opvoeders in de zin van bescherming van kinderen tegen schadelijke dwang.
- internationaal bevorderen van vrij beschikbare gezondheidszorg en welzijnszorg voor iedereen.

Vrijdenken en pacifisme

Nadenken over het pacifisme maakt het noodzakelijk eerst onderscheid te maken tussen de volgende soorten van conflicten.

- a. conflict tussen individuen.
- b. conflict tussen groepen of volken.
- c. conflict tussen individu of groep en overheid.
- d. conflict tussen overheden.

Bij elk van deze conflictsoorten dient bepaald te worden wat pacifisme (of een pacifistische houding) zou kunnen of zou moeten inhouden. De vrijdenker is pacifistisch, maar hij ziet niet altijd, onder alle omstandigheden, af van geweld; zijn pacifisme is afhankelijk van het soort conflict waar het om gaat. Het is (dus) onjuist om de vrijdenker radicaal pacifist te noemen, zoals vroeger wel is gesteld.

a. Conflict tussen individuen.

Bij een aanval of bij bedreiging daarmee, is verdediging daartegen natuurlijk en wenselijk. Als mijn vrijheid of veiligheid wordt bedreigd, mag ik mij daartegen verzetten. Ik mag mij tegen een vijand verdedigen. Indien mijn leven ernstig bedreigd wordt mag ik zelfs mijn tegenstander doden. Dat geldt niet alleen voor mijn eigen leven, maar ook voor dat van hen die mij lief zijn. Bij een aanval op mijn gezin, familie of vrienden mag ik geweld gebruiken tegen de aanvaller. De vrijdenker is dus niet pacifistisch in de zin van: principeel afzien van elke verdediging op fysiek niveau, dus van tegenge-

weld. Hij is er niet voor dat je je maar moet laten (neer)slaan, om daarmee een vredelievend voorbeeld te stellen. Dat zal in de meeste gevallen namelijk niet zo worden beschouwd, zal eerder worden geïnterpreteerd als uiting van angst of slapheid. De vrijdenker is niet tegen elk geweld, namelijk niet tegen defensief geweld om zich te verdedigen tegen actuele, of dreigende agressie. De vrijdenker is wel principieel tegen geweld op bevel. Ik mag nooit gehoorzamen aan een bevel een ander te doden of zelf een zodanig bevel geven. Bij bedreiging van het eigen leven mag ik terugdreigen, ik mag mij desnoods verdedigen door de aanvaller te doden, maar dat houdt niet in dat ik een gehate persoon, die mij of mijn vrienden bedreigt in mijn (ons) geluk, succes, voorspoed, welvaart, uit de weg mag ruimen of laten ruimen.

b. conflict tussen groepen of volken.

Conflicten tussen volken of (bevolkings)groepen kunnen worden uitgevochten in een oorlog of burgeroorlog. Oorlog is: een daad van geweld met als doel de tegenstanders te dwingen aan onze wil te gehoorzamen (Clausewitz).

Volgens de vrijdenker mag een volk tijdens oorlog en bezetting verzet bieden tegen de aanvaller of bezetter. De vrijdenker is dus niet pacifistisch in de zin van: principieel afzien van elke verdediging in collectief verband, elk leger, elke collectieve strijd met wapens. Indien wij zouden worden aangevallen door b.v. een communistische of islamitische agressor met het doel hier een communistische of islamitische dictatuur te vestigen, dan zou collectief verzet geoorloofd zijn. De vrijdenker is niet tegen elke legervorming.

- hij is niet tegen legervorming en defensieve strijd bij bedreiging van de vrijheid van het volk.
- hij is niet tegen het zich efficiënt leren verdedigen met wapens.
- hij is wel tegen legervorming en offensieve strijd om andere volken te onderdrukken, bezetten, in te lijven.
- hij is wel tegen legervorming en offensieve strijd om een eigen bevolkingsgroep te bestrijden (burgeroorlog). Interne conflicten dienen nooit door oorlog te worden beslecht.
- hij is wel tegen elke verheerlijking van de oorlog of van het leger.

Oorlog werd in het verleden lang niet altijd betreurd, is vaak genoeg zelfs geprezen: oorlog loutert het volk; oorlog is een oplossing van de werkloosheid; oorlog is een gezonde prikkel voor de economie, enz.

- hij is wel tegen vertoon van militarisme, b.v. bij parades, en het zich onttrekken door het leger aan democratische controle.
- hij is vanuit het vrijdenken niet voor of tegen dienstplicht omdat zowel tegen dienstplicht op zichzelf als tegen een beroepsleger principiële bezwaren zijn aan te voeren. Hij is wel voor het verruimen van het recht op dienstweigeren.

c. Conflict tussen individu of groep en overheid.

Conflicten tussen bevolkingsgroepen of individuen enerzijds en de overheid anderzijds, met name zijn apparaat tot bewaren van de orde, de politie en/of het leger, worden uitgevochten middels protesten in de vorm van demonstraties, werkonderbrekingen, stakingen, bezettingen, enz. De vrijdenker is niet pacifistisch in de zin van zich maar neerleggen bij besluiten van de overheid indien met redelijke argumenten kan worden aangetoond dat die besluiten niet redelijk zijn, bijvoorbeeld onnodig benadelend voor bepaalde personen of bevolkingsgroepen. Wanneer dat niet helpt zijn acties van burgerlijke ongehoorzaamheid geoorloofd! Deze acties mogen echter nooit ontaarden in een burgeroorlog en het is ook nooit geoorloofd om het leven te bedreigen van een vertegenwoordiger van het staatsapparaat: ook een politieagent is een mens en niet een stukje van het systeem dat met stenen kapot gegooid mag worden. Democratie veronderstelt weerbaarheid van het volk. Het volk mag zijn misnoegen uiten, maar de ene burger mag niet de rechtszekerheid van de ander aantasten door het maatschappelijk functioneren op schadelijke wijze te ontwrichten. Burgerlijke ongehoorzaamheid kan grote invloed uitoefenen in een democratie, maar heeft die nauwelijks in een dictatuur. Bij zware politieke onderdrukking in een dictatuur helpt individueel of collectief geweldloos verzet niets of onvoldoende en is georganiseerd collectief gewapend verzet soms nodig. In Hitler-Duitsland had persoonlijk geweldloos verzet tegen de machthebbers niets uitgehaald, had men zelfs daardoor geen marte-

laarsstatus kunnen verdienen.

Grote voorbeelden van geweldloos verzet, verzet tegen sociale wan-toestanden, waren Gandhi en Martin Luther King, maar hun gedrags-voorbeeld zou zinloos (geweest) zijn tijdens een dictatuur. Geweld-loos verzet is niet altijd een oplossing tegen dictatoriaal geweld. Niet elk geweld is door demonstratie van geweldloosheid te keren. Binnen een democratie moet echter burgeroorlog, zelfs op minischaal, ten koste van alles worden vermeden en is geweldloos verzet tegen aangetoond onrecht een legitiem en vaak succesvol strijdmiddel.

d. Conflict tussen overheden.

Conflicten tussen overheden van volken worden, als zij niet door onderhandelen worden opgelost, uitgevochten in een koude oorlog, d.w.z. een potentiële oorlog die (alvast) gevoerd wordt door middel van bewapening en verbale bedreiging. De overheden van de volken meten elkaars kracht middels hun bewapening. Deze bewapening is het resultaat van de volgende redenering:

- wij beschouwen de politieke en economische structuren en waar-den in ons land als positieve verworvenheid, die wij willen verdedigen tegen een mogelijke aantasting door een potentiële vijand.
- wij voelen ons in die structuren en waarden bedreigd door een ander volk, dat wij indentificeren als de vijand.
- daarom besluiten wij die structuren en waarden te verdedigen tegen die vijand.
- omdat wij echter bang zijn die structuren en waarden onvoldoende te kunnen verdedigen en omdat wij hopen de vijand te kunnen overtuigen dat een aanval zinloos is, besluiten wij ons te versterken.
- dat doen wij door wapens te maken, waarmee wij de vijand kunnen bedreigen.
- daardoor voelt de potentiële agressor zich bedreigd en dreigt op zijn beurt, liefst met nog gevaarlijker wapens.
- enzovoorts, steeds verder worden bedreiging en bewapening weder-zijds opgevoerd.

Dus: om onze morele waarden niet aan te laten tasten, tasten wij, als

afschrikking, potentieel de waarden van de ander aan, die als potentiële agressor is geïdentificeerd en vice versa. Uit angst voor oorlog maken wij (koude) oorlog. Opdat wij niet aangevallen worden, bedreigen wij.

Het dreigen is een aktie die ergens tussen aanvallen en verdedigen in staat. Wij maken wapens, niet om ze te gebruiken, maar alleen om mee te dreigen. Het dreigen komt voort uit de angst het eigen land, de eigen vrijheid en de eigen waarden niet voldoende te kunnen verdedigen. Om die reden wordt de afschrikking verkozen, dit is het dreigen met een (tegen)aanval. Aanval en verdediging kennen wij uit het dierenrijk. Indien een egel wordt aangevallen, verdedigt hij zich door zich op te rollen en zijn stekels uit te steken. Indien een kat wordt aangevallen, verdedigt die zich door een hoge rug op te zetten, zijn staart te verdikken en te sissen en blazen, opdat de agressor zich bedreigd voelt, schrikt en daardoor afziet van een aanval. Indien een bij wordt aangevallen, gaat zij direct in de tegenaanval, steekt, maar verliest daarbij haar angel en sterft zelf. De volken die via hun overheden koude oorlog met elkaar voeren, de huidige kernmogendheden, zijn niet direct met één van deze dieren te vergelijken, maar met een combinatie van twee: een kat met een steeds dikker wordende angel. De kat wordt steeds dodelijker, maar een aanval wordt ook hemzelf fataal.

Is het wel waar dat wij de democratische waarden en onze vrijheid alleen kunnen verdedigen door middel van bedreiging? Ongetwijfeld is de stelling te onderbouwen dat sinds 1945 Europa zonder oorlog is geweest dankzij (de dreiging van) atoomwapens. Door een enorme bewapening na de tweede wereldoorlog is iedereen bang voor een kernoorlog geworden, want een dergelijke oorlog houdt de waarschijnlijkheid in van een algehele vernietiging van het leven op aarde. De vernietigingskracht van alle huidige kernwapens tezamen is zo groot dat ruimschoots alle levensvormen op aarde kunnen worden uitgeroeid. Aanval met kernwapens betekent met grote waarschijnlijkheid tevens zelfmoord. De gedachte dat een beperkte kernoorlog te voeren is, is een illusie. Wanneer de nucleaire drempelvrees overwonnen is, is er geen weg meer terug. Oorlog tussen kernmachten houdt niet alleen uitroeiing van de vijand in, maar ook collectieve zelfmoord van het eigen volk. Waarom gaan de kernmogendheden dan toch door met het opvoeren

van hun bewapening? Nu er zo'n vernietigingskracht bestaat is verder bewapenen toch absurd? Maakt het verschil of je bedreigd wordt door 7 of 70 draken? Maakt het verschil of je een gevangenisstraf van 80 jaar of 340 jaar opgelegd krijgt? Dat men desondanks doorgaat met bewapenen is niet te verklaren uit militaire noodzaak. Ziekelijke fantasie, economisch gewin en redeloos machtsdenken spelen de hoofdrol.

De vrijdenker is niet pacifistisch in die zin dat hij zonder meer algehele eenzijdige ontwapening voorstaat. De vrijdenker erkent dat de nu bestaande afschrikking waarschijnlijk de reden is geweest dat er na de tweede wereldoorlog nog geen derde is gekomen, maar hij ziet tevens in dat de huidige, steeds maar voortdurende dreiging van de kernmogendheden naar elkaar toe het gevaar met zich meebrengt van geprikkeldheid en vermoeidheid en daardoor de kansen op een wereldoorlog "per vergissing" groter maakt. Hij is wél pacifistisch in die zin dat hij de huidige mentaliteit van de kernmogendheden en hun bondgenoten verwerpt en daarvoor in de plaats een vredesmentaliteit wil stellen. Dat wil zeggen: wij moeten niet denken vanuit oorlog, maar vanuit vrede. Dat wil tevens zeggen: wij moeten niet alleen denken vanuit het eigen volk, maar ook vanuit de andere volken. De denktrant, die wij van de Romeinen hebben overgenomen: "je moet bewapenen om veilig te zijn" is foutief, dient vervangen te worden door: "je moet de spanningen reduceren om veilig te zijn". De denktrant: "Je moet je eigen democratie en vrijheid veilig stellen" is eveneens foutief, moet vervangen worden door: "Je moet de democratie en de vrijheid in de hele wereld veilig stellen", dit is: mogelijk maken. Niet alleen het eigen volk moet zichzelf kunnen besturen (de letterlijke betekenis van democratie) maar alle volkeren op aarde moeten dat kunnen en mogen, eventueel onder supervisie van een organisatie als De Verenigde Naties.

Om veilig te zijn moet je ontspannen, maar dat betekent niet per se jezelf eenzijdig totaal ontwapenen zodat je daarmee weerloos wordt. Een vredesmentaliteit houdt niet in: uit afkeer van oorlog zich door een agressor plat laten walsen, maar: zelf beginnen met een ontwapeningsstapje en trachten de (potentiële) vijand mee te laten doen. Ontwapenen is overigens geen simpele zaak. Het eerste doel moet zijn ontspanning waaruit ontwapening voortkomt. Ontwapening

begint dan met het tegelijkertijd afschaffen en vernietigen van alle NBC-wapens, nucleaire, bacteriologische en chemische wapens, omdat deze alle drie even afschrikwekkend en weerzinwekkend zijn vanwege hun alles vernietigend karakter. Ook de fabrieken waar deze wapens worden gemaakt moeten worden ontmanteld. We blijven echter zitten met de kennis die het mogelijk maakt direct weer te beginnen met de aanmaak van nieuwe wapens. Het zal daarom nodig zijn een intensieve controle te laten uitoefenen op potentiële agressors door neutrale waarnemers, netzolang tot de mentaliteit dusdanig is veranderd, dat controle niet langer meer nodig is. Na afschaffing van alle NBC-wapens zouden alle wapens met middelgrote vernietigingskracht: bommen, raketten, granaten, torpedo's, etc. moeten worden afgeschaft. Tenslotte zou de productie en het bezit van eenvoudige vuurwapens als geweer en pistool beperkt en aan strenge reglementen gebonden moeten worden. Waarschijnlijk is het niet nodig om deze conventionele vuurwapens geheel uit te bannen al was het maar omdat zij voor bepaalde sporten gebruikt worden. Ook voor het politie-apparaat en voor het leger dat ad hoc gevormd moet kunnen worden als een ander land het eigen volk en de eigen vrijheid bedreigt zullen deze wapens nodig zijn.

Het gevaar van zelf beginnen met ontwapenen en de potentiële agressor daarin steeds een stapje vóór blijven, schuilt in de kans dat de vijand toch het land binnenvalt en bezet. Een vredesmentaliteit, waarnaar wij zouden moeten streven, houdt in dat wij ons bij dreiging van een NBC-aanval beter kunnen overgeven aan de vijand dan het leven van de mensheid op het spel te zetten. De ratio van die redenering is de volgende: bij een collectieve dood is er in ieder geval geen kans op een (toekomstige) bevrijding, noch voor ons zelf, noch voor ons nageslacht. Het is dan nodig eigen vrijheid in te leveren om het nageslacht de kans te geven de vrijheid te kunnen heroveren. In de loop der historie hebben slaven en gekoloniseerde volken vaak pas na enige generaties de vrijheid herwonnen. Vrijheid is niet alleen ons ideaal, naar een algemeen menselijk ideaal. Daaruit is hoop te putten. Hopelijk zal een potentiële bezetter dat op den duur zelf beseffen en waar maken. Indien wij zouden worden ingelijfd door een agressor, indien wij

een provincie van Rusland, China, Iran of Amerika zouden worden, zou dat toch maar voor tijdelijk zijn.

Een ander gevaar van zelf beginnen met ontwapenen en de potentiële agressor daarin steeds een stapje vóór blijven, schuilt in de kans dat de vijand dat aanvankelijk niet begrijpt en meent dat zijn dreigen succes heeft. Echter, wie vrijheid wil, laat de vrede risico lopen, wie vrede wil de vrijheid. Door geleidelijke, wederzijdse, spanningsverminderende maatregelen is het hopelijk mogelijk beide te behouden. Dat er landen en regeringen zijn van wie bij een dergelijk proces aanvankelijk geen enkele respons te verwachten is, maakt het allemaal nog veel ingewikkelder.

Het voorkomen dat de mensheid, uit angst of onbegrip, zelfmoord pleegt is het moeilijkste probleem waarvoor ieder mens zich vandaag de dag gesteld ziet. De vrijdenker, ongehinderd door vooroordelen en holle frasen, kritisch denkend, bekend met de problematiek, en begrip opbrengend voor alle partijen, is misschien de aangewezen figuur om een dergelijke vredesmentaliteit over de wereld te helpen verspreiden.

GEGEVENS OVER DE VRIJE GEDACHTE

Enige praktische gegevens: een ieder die een humanistisch-atheistische levenshouding toegedaan is kan lid worden van de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Geïnteresseerden kunnen zich ook bepalen tot een abonnement op het 10 x per jaar verschijnende "Maandblad De Vrije Gedachte". Ook het radio- en televisiewerk kan gesteund worden door een vrijwillige bijdrage, al of niet met een abonnement op het maandblad.

De minimum bijdragen zijn als volgt:

Lidmaatschap, inclusief maandblad	f. 52,50 p.j.
Partner-lidmaatschap, met één maandblad	f. 57,50 p.j.
Abonnement maandblad	f. 27,50 p.j.

NIEUWS VAN ONZE UITGEVERIJ

Van de door ons in de loop der laatste jaren uitgegeven boeken en brochures ligt in ons magazijn nog een bepaalde voorraad. Het gaat hier om interessante en belangwekkende lectuur. Daarom hebben we besloten de prijzen drastisch te verlagen zodat onze leden en abonnees hiervan kunnen profiteren. Onderstaand vindt u de titels met de prijzen franco per post. U kunt bestellen door het bedrag over te maken op gironummer 4160018 t.n.v. Uitgeverij de Vrije Gedachte Rotterdam, met vermelding van het gewenste. Voor weinig geld kunt u in het bezit komen van goede lectuur.

C. Schonk	
Humanisme, ook uw kijk op het leven?	f. 5,00
E.P.A. Hopster	
Is er leven naast de dood?	f. 2,60
E.P.A. Hopster	
Het goede doden (over euthanasie)	f. 2,60
E.P.A. Hopster	
Godsdienst, overzicht zonder uitzicht	f. 2,60
Vis/Kieboom/Bontje	
Nihilisme/vervreemding/atheïsme	f. 2,60
F. Bijlsma	
De islam nu	f. 2,60
S. Radius	
Francisco Ferrer	f. 2,60
S. Radius	
Proudhon	f. 2,60
S. Radius	
Wat moeten we nu met de school?	f. 2,60
M. Paulissen	
De levenskijk van de vrijdenker	f. 4,50
D.V.G.	
125 jaar vrijdenken	f. 12,50
H.v. Kruiningen	
Spinoza	f. 19,00

A.L. Constandse	
De paus in Nederland, een ongewenste gast?	f. 7,60
J. Vis	
De ontwikkeling van het denken	f. 15,00
A.L. Constandse	
Grondgedachten van het atheïsme (3e druk)	f. 26,00
A.L. Constandse	
Anarchisme van de daad	f. 21,50
A.L. Constandse	
Michael Bakoenin, Russisch Rebel (Biografie)	f. 24,50

Vrijdenkers hebben ongetwijfeld overtuigingen, maar toch is vrijdenken geen levensovertuiging. Vrijdenkers hebben wellicht ook idealen, maar vrijdenken heeft niets met idealisme te maken. Vrijdenkers kunnen zelfs wel in allerlei dingen geloven, maar hun vrijdenken is geen geloof.

Vrijdenken is een persoonlijke levenshouding die in alles tot uitdrukking komt en die gedragen wordt door een denkproces dat blijvend in beweging is. Een denkproces waarin je je bevrijdt van dogma's, conditioneringen, hogere machten en de vernederende ondergeschiktheid daaraan, om zodoende de weg vrij te maken voor het leren kennen van de werkelijkheid.

Dat alleen biedt voor ons allemaal de mogelijkheid om uit de allesomvattende impasse van deze wereld te komen. Hier helpt geen ideologie, geen wetenschappelijk systeem, geen ethiek en zelfs geen goede wil. Hier helpt slechts het jezelf terugvinden als een zelfstandig denkend mens, verantwoording dragend voor het leven als individu en voor het leven als geheel.

"Vrijdenken, een levenshouding" is het resultaat van het doordenken van de vrijdenkersbeginselen en een toetsing daarvan aan zaken waarmee we tegenwoordig te maken hebben.